

PĂRȚI ȘI PROVINCII ALE FOSTULUI REGAT MAGHIAR. STATUTUL LOR POLITICO - JURIDIC ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

OCTAVIAN TĂȚAR

În vara anului 1541 erau create toate condițiile pentru ca sultanul să pună în aplicare intenția mai veche de a ocupa Ungaria. Prin împresurarea cetății Buda de către trupele imperiale, Ferdinand de Habsburg i-a oferit sultanului, cel puțin formal, nu numai un pretext extraordinar de a interveni în Ungaria, ci și ipostaza de protector al unei văduve și al unui nou-născut. Dacă sultanul renunțase temporar în anii de după Mohács (1526) la anexarea Ungariei din considerente obiective și calcule politice (rezistența locală, raza limitată de acțiune a armatei otomane, lipsa resurselor demografice necesare colonizării și islamizării noilor teritorii, dar mai ales datorită deficiențelor de aprovizionare cu hrană și cheltuielilor financiare, pe care le impunea întreținerea administrației și trupelor de ocupație), el nu a renunțat niciodată la drepturile și pretențiile sale asupra Ungariei. Dreptul sabiei legitima, așadar, cucerirea totală a Ungariei precum și autoritatea sultanului asupra destinului fostului regat.

În conformitate cu doctrina juridică și practica politico-militară otomană, Imperiul Otoman a epuizat, până în anul 1541, toate mijloacele și metodele pentru a-și menține și extinde pozițiile ocupate în Ungaria: intervenția directă și influențarea situației politice din Ungaria, menținerea și extinderea prezenței militare în Ungaria, impunerea unui candidat la cârma țării și vasalizarea, prin acesta, a regatului, anularea formală a pretențiilor lui Ferdinand de Habsburg asupra coroanei ungare, sprijinirea unei fracțiuni nobiliare pro-otomane puternice, amenințări și promisiuni adresate unor fracțiuni nobiliare importante din regat. Nu cunoaștem, până în momentul de față, ce l-a determinat însă pe sultan să renunțe, la numai o săptămână după ocuparea Budei, la o parte a planului său inițial de cucerire integrală a Ungariei. Nedumerirea este cu atât mai mare cu cât sultanul dispunea de premisele necesare ocupării integrale a fostului regat maghiar: ocupase Buda la 29 august 1541, îi arestase pe capii partidei lui Ioan Zápolya aflați în tabăra sa, învinsese oștile imperiale ferdinandiste, opoziția internă maghiară fusese anihilată, regele Poloniei stătea deoparte, iar Transilvania fusese adusă la ascultare prin intervenția lui Petru Rareș și Radu Paisie. Din datele

oferite de izvoarele vremii se poate afirma că la 4 și 5 septembrie a avut loc, în mod formal, acțiunea de instaurare separată a stăpânirii otomane asupra celei mai mari părți a regatului maghiar, partea nordică și vestică rămânând în sătăpânirea Habsburgilor.

1. Principatul Transilvaniei: organizarea politică și regimul dependenței față de Poarta Otomană

1.1. Statutul principatului în raport cu Poarta Otomană

Pentru forma de guvernare a Transilvaniei în 1541 și în anii imediat următori, otomanii au operat cu mai mulți termeni pentru a o desemna: *sancak*, *banlık* / bănie, *vilâyet* / *eyâlet*, *voievodat*, iar pentru conducători – *sancakbey* (între 1551-1556 Ioan Sigismund Zápolya a fost numit, pentru a contracara *de jure* pretențiile Habsburgilor la coroana Sfântului Ștefan și de stăpânire a Ungariei, rege, *kral*). Termenii cei mai des folosiți sunt cei de *sancak*, *banlık* / bănie și *voievodat*. Aspectul nu este deloc întâmplător. Poarta Otomană conștientizase de mai multă vreme statutul deosebit al Transilvaniei în raport cu regatul maghiar și a căutat să exprime și după 1541, printr-un termen cât de cât adecvat și oarecum echivalent, noul statut al provinciei – dependența strictă a principatului transilvan de autoritatea centrală otomană. Această ambiguitate terminologică a fost promovată de Poarta Otomană, pe de altă parte, și din considerente politice legate de unele dificultăți (momente critice) în promovarea, realizarea și justificarea stăpânirilor teritoriale în Europa Centrală. Termenul de *vilâyet/eyâlet* apare îndeosebi (dar nu numai) la cronicarii otomani, spre sfârșitul secolului al XVI-lea, aspect explicabil avându-se în vedere modificările intervenite în statutul Transilvaniei în 1556.

O atenție specială merită să fie acordată înțelesului termenului de *sancak* înscris, deloc întâmplător, în actele otomane de investitură din septembrie 1541. Asupra acestui aspect a atras atenția, cu mai mulți ani în urmă, Cristina Feneșan. Analizând împuternicirea lui Péter Petrovics de a stăpâni în Banat, conferită de sultan în septembrie 1541, autoarea susține, pe bună dreptate, că sultanul i-a dat acestuia Timișoara cu ținuturile dependente de aceasta pentru a le stăpâni nu ca *sancak*, în sens de unitate administrativ-militară, ci *cu sancak*, deci cu steag, ca un semn al demnității sau rangului acordat de sultan, obligatoriu prezent în ceremonialul otoman și care însoțea, de asemenea obligatoriu, diploma sau brevetul (*berat*) împărătesc de numire (confirmare) într-o funcție¹. Reluând ideea, aceeași autoare susține că atât beneficiarii *sancak*-urilor (P.Petrovics, Martinuzzi și Ioan Sigismund Zápolya), cât și contemporanii lor, au folosit în mod propriu, respectiv în accepțiunea otomană a vremii, termenul de *sancak*, adică unitate administrativ-militară a Imperiului Otoman încredințată sub formă de guvernorat spre administrare². Aceste *sancak*-uri s-au

¹ C. Feneșan, *Începutul dominației asupra Banatului la 1541*, în *Revista Arhivelor*, 64, nr.1, 1987, p.42 (în continuare: *Începutul dominației*)

² C. Feneșan, *Constituirea Principatului Autonom al Transilvaniei*, Editura Enciclopedică, București, 1997, p.82 (în continuare: *Constituirea Principatului*)

deosebit însă fundamental de unitatea de bază, *sancak*, a structurii administrativ - militare a Imperiului Otoman. Diferența a constat în faptul că zisele *sancak*-uri nu au fost încorporate Imperiului Otoman și, ca atare, nu a fost impus aici sistemul otoman de organizare politică, juridică, fiscală și funciară. Acest tip special de statut impus teritoriilor amintite (Transilvania, Banat, *Partium*) a fost numit *regim de semicucerire*³.

Impunerea statutului de semicucerire prin crearea guvernoratelor denumite *sancak* s-a dovedit a fi, pentru otomani, soluția de compromis între formula ineficientă de vasalizare (statutul de *âahd*) aplicată regatului ungar după 1526 (mai bine zis în 1528 prin „pacea” dintre Zápolya și sultan) și includerea în *dar al - Islam* a provinciilor amintite. El a exprimat concepția și interesele momentane ale sultanului cu privire la rezolvarea crizei din Ungaria și Transilvania și nu a fost nici urmarea și nici rezultatul unei conjuncturi politice favorabile Porții. Regimul de semicucerire a fost adoptat ca soluție politică numai pentru că aceste provincii istorice nu s-au aflat în zona de însemnătate maximă pentru rezolvarea definitivă, pe cale armată, a succesiunii regatului ungar⁴. Ca atare, a fost mai degrabă o necesitate decât o intenție politică, un rezultat al lipsei de concordanță între ambiția, planul și posibilitățile materiale și militare de care dispunea imperiul pentru cucerirea Ungariei. Înainte de a aplica programul său maximal de cucerire a Vienei și de anexare a regatului ungar, sultanul a fost nevoit să ocupe, cu efort minim, teritorii care-i puteau asigura baza de aprovizionare și atac pentru acțiuni militare ulterioare⁵.

Regimul de semicucerire impus teritoriilor amintite a avut loc în condiții de dictat și șantaj politic. Este vorba de arestarea și amenințarea cu moartea a fruntașilor partidei zápolyene, de speculare abilă a rivalității dintre Bálint Török și Martinuzzi pentru demnitatea de guvernator al Ungariei, cât și dintre episcopul de Oradea și comitele de Timiș, Péter Petrovics. La toate acestea se adaugă șantajul asupra reginei Isabella, presată de autoritățile otomane să-i cedeze domnitorului Moldovei cetățile Ciceu și Cetatea de Baltă pentru a păstra Lipova și Șoimușul, iar fiul ei domnia în Transilvania⁶.

Conceput, inițial, doar ca o soluție pe termen scurt, regimul de semicucerire impus celor trei provincii s-a transformat, pe termen lung și din perspectivă otomană, într-un eșec. El a reprezentat, totodată, condiția și punctul de plecare pentru

³ Expresia îi aparține C. Feneșan (*idem*), și a fost pusă în evidență de istoricul maghiar F. Pál (*Ottoman Policy Towards Hungary. 1520-1541*, în *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricarum*, XLV, 2-3, 1991, p.330-331)

⁴ C. Feneșan, *Constituirea Principatului*, p.85.

⁵ *Ibidem*, p.87.

⁶ F. Pál, *op.cit.*, p.327, R. Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș. Relații politice și militare (1527-1546)*, București, 1978, p.110, 116, 121-123. Despre posesiunile ardelene ale domnitorilor Moldovei și Țării Românești, vezi N. Edroiu, *Poseziunile domnilor țării Românești și Moldovei în Transilvania (secolele XIV-XVI). Semnificații politico-sociale și cultural-istorice*, în *Pagini Transilvane*, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1994, p.45-62, C. Feneșan, *Constituirea Principatului*, p.83

transformarea progresivă a Transilvaniei din voievodat în principat. Despre rolul important al episcopului Martinuzzi în acest proces merită să spunem câteva cuvinte.

Martinuzzi pare să fi câștigat încrederea sultanului încă din timpul „captivității”, având chiar o întrevedere separată cu acesta, la 4 septembrie 1541⁷, după eliberarea magnaților unguri de către sultan. E posibil ca acuzațiile aduse de acesta lui Bálint Török și Ștefan Mailat, de a fi partizani fideli ai lui Ferdinand I de Habsburg, să se fi bucurat de credibilitate în fața sultanului. Potrivit mărturie depuse de János Szalánczy, solul reginei Isabella la Istanbul, în cursul audierii sale ca martor în procesul prilejuit de asasinarea lui Martinuzzi în 1551, sultanul Süleyman I-a desemnat pe Martinuzzi, la cererea acestuia, „*sancakbey*” al Oradiei, Kosice (Cașovia) și Baia Mare. Diploma de investitură (*berat*) ar fi purtat pecetea lui Martinuzzi, guvernatorul Transilvaniei, comunicarea conținutului acesteia stărilor din Transilvania fiind încredințată ceașului Urudj⁸. Potrivit lui Szalánczy, Martinuzzi nu a voit să păstreze cele două diplome de investitură (*berat*), ci le-a dorit păstrate la Istanbul, unde Szalánczy le-a văzut atunci când a predat primul *haraç* al Transilvaniei visteriei imperiale⁹. Martinuzzi a păstrat secretul negocierilor sale cu Süleyman până când dreptul său de a guverna i-a fost pus în discuție și contestat, motiv pentru care a convocat, în ianuarie 1542, dieta de la Târgu Mureș. La dieta de la Târgu Mureș, Martinuzzi a prezentat dispozițiile sultanului cu privire la regimul impus Transilvaniei, de fapt rezumatul actului de numire (*berat*) a lui Ioan Sigismund Zápolya, act prin care i se conferea, totodată, dreptul de a cârmui Transilvania și *Partium*-ul până la majoratul acestuia din urmă¹⁰. Pentru neutralizarea, în anii următori, a regimului de semicucerire impus Transilvaniei, Martinuzzi a inițiat o apropiere de Curtea de la Viena, inaugurând, ca o condiție a existenței principatului autonom, politica de echilibru și balans între Imperiul Otoman și Imperiul German.

Regimul impus Transilvaniei în 1541 nu prefigura, nici pe departe, șanse favorabile noului stat în curs de formare. Viabilitatea inițială și viitorul principatului autonom au depins, în mare măsură, de gradul de supunere față de Poartă și îndeplinirea întocmai de către autorități a ordinelor sultanului. Procesul treptat de organizare administrativă, juridică și instituțională a conglomeratului teritorial (Voievodatul Transilvan, *Partium*, comitatul Timiș) în principat autonom s-a reflectat deopotrivă în modelarea și nuanțarea raporturilor cu puterea suzerană, condiționată și de confruntarea habsburgo-otomană. În cursul acestor confruntări, regimul inițial de semicucerire a evoluat treptat spre o autonomie asemănătoare țărilor de la răsărit și sud de Carpați¹¹. Aici se impune însă o precizare, după opinia noastră esențială. În

⁷ A.Verancsics, *Osszes munkai*, ed. L.Szalay, în *Monumenta Hungariae Historica. II. Scriptores*, Pesta, 1857, p.172

⁸ G. Barta, *Az erdélyi fejedelemség születése*, Budapest, 1979, p.100

⁹ *Ibidem*, p.101

¹⁰ S.Szilágyi, *Erdélyi országygyűlési emlékek történeti bevezetésekkel. Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae*, első kötet (1540-1556), Budapest, 1875, doc.XXIV, p.77

¹¹ C. Feneșan, *Constituirea Principatului*, p.178

timp ce, în Transilvania, dependența față de Poarta Otomană se diminuează continuu, îndreptându-se spre o largă autonomie, așa cum Țara Românească și Moldova au avut-o în secolul al XV-lea¹², dincolo de Carpați dependența față imperiu se va accentua, în Țările Române instaurându-se, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, ceea ce unii autori numesc „supremația turcească”¹³.

Poarta Otomană renunță la regimul autonomiei restrânse, echivalând cu regimul de semicucerire, în momentul restaurării principatului, adică în 1556. Ocupația habsburgică a Transilvaniei (1551-1556) și încetarea, prin aceasta, a suzeranității otomane, a consolidat comunitatea de interese politice și militare între partizanii lui Zápolya și Poartă în lupta împotriva expansiunii Curții de la Viena. În acest moment critic al dominației otomane asupra Europei Centrale s-a impus, în conștiința factorilor politici de decizie, menirea principatului autonom ca stat tampon și factor de echilibru între Imperiul Otoman și Habsburgi. Imixtiunile otomane în problemele Transilvaniei au continuat în a doua jumătate a secolului al XVI – lea, chiar intenții de cucerire au fost, dar paradoxal, expansiunea habsburgică spre sud-estul Europei a dus la extinderea treptată a autonomiei Transilvaniei și nu la o restrângere a acesteia, ca în cazul Țărilor Române.

Să vedem, mai departe, care sunt elementele (“instituțiile”) care definesc autonomia Principatului Transilvan în raport cu Poarta Otomană.

Relațiile generale otomano-transilvănene au fost stabilite prin conferirea Principatului Transilvaniei a statului *'ahd*, pe baza emiterii de către sultan a unor acte numite *'ahidnâme*-le. Așa cum am văzut mai înainte, un astfel de document a fost acordat de către sultan în octombrie 1540 lui Ioan Sigismund Zápolya pentru, atunci, tot teritoriul stăpânit de defunctul rege Ioan Zápolya. Din cele cunoscute despre conținutul acestui document, se poate observa faptul că el se înscrie în clauzele generale definitorii pentru statutul entităților statale aflate în *dar al-ahd*, statut ale cărei aspecte generale le-am prezentat la început. Am arătat, deasemenea, că în septembrie 1541 relațiile otomano-transilvănene s-au reglementat prin acte unilaterale otomane de forma *berat*-ului, ca acte de numire în funcție, care, formal, se deosebesc de clasicele *'ahidnâme*-le - acte care reglementează relațiile dintre cele două părți. Cu mai mulți ani în urmă, Cristina Feneșan¹⁴, mai nou și istoricul maghiar Pál Fodor¹⁵, a susținut că actul de numire a lui Ioan Sigismund Zápolya în Transilvania în 1541 a cuprins, deși era, totuși, un *berat*, elementele caracteristice unui *'ahidnâme*, respectiv obligația de achitare a *haraç*-ului și de a fi „prietenu prietenului și dușmanul dușmanului”.

¹² Vezi, în acest sens, M. Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în Evul Mediu*, Editura Enciclopedică, București, 1993, p.240-246 (în continuare: *Țările Române*)

¹³ Șt. Andreescu, *Limitele cronologice ale dominației otomane în Țările Române*, în *Revista de istorie*, tom 27, 3, 1974, p.409 (în continuare: *Limitele cronologice*)

¹⁴ C. Feneșan, *Începutul dominației*, p.43-45

¹⁵ F. Pál, *op.cit.*, p.330

Actul de numire a lui Ioan Sigismund Zápolya în 1541 deschide seria 'ahidnâme-lor acordate de sultanii otomani principilor ardeleni. Pentru perioada pe care o analizăm (1541-1571), din datele de care se dispune până în momentul de față reiese că primul 'ahidnâme acordat principilor ardeleni este cel din 1566, acordat de Süleyman I lui Ioan Sigismund Zápolya¹⁶. Textul parțial al documentului ne-a parvenit dintr-o traducere maghiară¹⁷ și a făcut obiectul unor diverse interpretări cu privire la data emiterii sale și la împrejurările în care Ioan Sigismund a primit acest act¹⁸. Reproducem câteva pasaje semnificative din documentul amintit: „Eu, mai sus amintitul sultan Soliman şah, principele nebiruit al turcilor, jur (...) că nu te voi lăsa pe tine vestitul meu frate Ioan, rege al Ungariei și al țărilor scrise mai sus, împreună cu țara Transilvaniei, în nici un fel de strămoare (...). (...) mă îndatorez să te caut pe tine și țara Transilvaniei cu părțile ce țin de ea, să vă găsesc și căutându-te să-ți spun: Iată sunt de față, ceea ce vrei cu mine sunt gata întru toate să-ți fac pe voie și să-ți fiu pe plac; iar dacă nu m-aș ține de făgăduială și nici urmașii mei n-ar face la fel, mânia dreptății marelui Dumnezeu să cadă asupra capului meu (...). De asemenea tu, împreună cu țara ta, potrivit făgăduielii făcute de tine, vei plăti în fiecare an tributul făgăduit, la fel și urmașii tăi îl vor plăti în strălucita noastră visterie. În ceea ce privește libertățile voastre, te voi păstra în ele, te voi apăra de-a pururea, principe țara își va alege pe cine va dori, liberă fiind în aceasta și cercetându-ne și pe noi pentru a-l împodobi, voi trimite calul meu bun prevăzut cu toate < însemnele >, buzduganul, steagul, sabia mea împreună cu coiful împănat, pentru întărirea lui ...”¹⁹.

Potrivit prevederilor acestui 'ahidnâme, Transilvania nu mai era considerată *sancak*, ci era recunoscută drept monarhie electivă, Poarta garantându-i dreptul de alegere liberă a principelui, alegere confirmată de sultan prin trimiterea însemnelor domniei. Faptul că sultanul a dispus înscrierea unui drept negat anterior, cel al alegerii libere a principelui, era consecința expansiunii habsburgice și ocupării principatului între 1551-1556. Același sens l-a avut și recunoașterea (mai degrabă folosirea) periodică a titlului de rege al Ungariei pentru Ioan Sigismund Zápolya, prin aceasta Poarta negând dreptul Habsburgilor la coroana Sfântului Ștefan. În condițiile în care Ioan Sigismund Zápolya pierduse unele comitate din *Partium* în favoarea Habsburgilor, făgăduiala sultanului de a ocroti țara a avut menirea de a garanta vechile hotare ale

¹⁶ Există, printre istorici, și opinii contrare. M. Maxim a formulat, în 1982, ipoteza primirii, în 1551-1552, de către Ioan Sigismund Zápolya a unui *âahidnâme* (*Din istoria relațiilor româno-otomane - „Capitulațiile”*, în *Anale de Istorie*, XXVIII, 6, 1982, p.53). Despre disputa în legătură cu această problemă, vezi C. Feneșan, *Constituirea Principatului*, p.199-202

¹⁷ Textul documentului la S.Szilágyi, *op.cit.*, p.385-388. În românește, la Șt. Pascu, Vl. Hanga, *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R.*, II, (*Feudalismul I*), Editura Științifică, București, 1958, p.421-422 (în continuare: *Crestomație*)

¹⁸ Șt. Pascu, *Transilvania în epoca Principatului. Timpul suzeranității turcești (1541-1691)*, Cluj, 1948, p.39-40, C. Feneșan, *Constituirea Principatului*, p.203-207

¹⁹ Șt. Pascu, Vl. Hanga, *Crestomație*, p.422

principatului și de a promite restabilirea lor. Printre obligațiile ce reveneau Transilvaniei în virtutea statutului său de 'ahd, este menționată numai achitarea regulată a *haraç*-ului cuvenit, fără a se face vreo referire la cuantumul său.

Interesantă este, de asemenea, prevederea din documentul din 1566 privitoare la angajarea „urmașilor” în a respecta prevederile sale fundamentale. Acest aspect explică, într-o oarecare măsură, „încadrarea” 'ahidnâme-lelor ulterioare acordate principilor transilvani în cadrele generale stabilite prin actul din 1566. Ahidnâme-lele din anii 1571 și 1575, au diversificat (detaliat), în funcție de evoluția relațiilor otomano-transilvane și a celor otomano-habsburgice, prevederile „modelului” din 1566²⁰. Practica reînnoirii periodice a ahidnâme-lei cu prilejul înscăunării principelui i-a conferit acestui act capacitatea de a reflecta nuanțat poziția politică de moment a Principatului Transilvaniei²¹.

„Prețul” protecției otomane și autonomiei Principatului Transilvaniei era *haraç*-ul²². În anul 1541, cuantumul *haraç*-ului a fost fixat la 10.000 florini de aur. Potrivit hotărârilor dietei transilvănene din 26 ianuarie 1542 de la Târgu Mureș, această dare, strânsă la Sfântul Mihail (29 septembrie) era predată lui Martinuzzi, tezaurar și guvernator, care o expedia la Poartă. Abia la 29 noiembrie 1543, la dieta de la Târgu Mureș, s-a stabilit sistemul de încasare și predare a obligațiilor bănești ale transilvănenilor legate de achitarea *haraç*-ului. Responsabilii transilvăneni erau conștienți de importanța *haraç*-ului pentru relațiile cu Imperiul Otoman, fapt pentru care s-au îngrijit de predarea sa integrală și la timp. Adeseori, problematica *haraç*-ului a constituit un element al dialogului diplomatic în vederea accederii și menținerii la putere sau/și obținerii sau reobținerii unor privilegii și drepturi.

Dacă în Imperiul Otoman se cunoștea foarte bine că a modifica sau a scuti de *haraç* era un drept al sultanului, tot așa, în Transilvania dieta era „partenerul dialogului” cu imperiul privind *haraç*-ul, în sensul că aceasta era responsabilă cu tot ceea ce însemna strângerea *haraç*-ului. Prima predare a *haraç*-ului transilvănean a avut loc în anul 1543. În același an, prin dieta de la Cluj (26 februarie 1543) s-a stabilit și componența soliei însărcinată cu predarea *haraç*-ului. Aceasta era alcătuită dintr-un reprezentant al fiecărei stări privilegiate, precum și din reprezentantul Isabellei, care avea datoria de a duce *haraç*-ul.

Pe lângă *haraç*, principii Transilvaniei mai achitau Porții tot felul de daruri, oficiale (*peșcheșuri*) și neoficiale (*rușfeturi*)²³. Peșcheșurile erau plocoane oficiale

²⁰ V. Veliman, „O carte de legământ” (Ahd-Name) din 1581 privitoare la Transilvania, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie “A.D. Xenopol”*, Iași, XXV/1, 1988, p.33-34

²¹ C. Feneșan, *Constituirea Principatului*, p.209

²² C. Felezeu, *Statutul Principatului în raporturile cu Poarta Otomană (1541-1688)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1996 p.285-295, (în continuare: *Statutul Principatului*), C. Feneșan, *Constituirea Principatului*, p.209-234

²³ C. Felezeu, *Statutul Principatului*, p.295-304

cu caracter de stat și obligatoriu, fiind consemnate în documente de cancelarie și oferite anual și ocazional, dar tot în cadru oficial, sultanului și unora dintre dregătorii săi. Rușfeturile erau, dimpotrivă, daruri confidentiale, oferite direct sau prin intermediari, uneori în taină, sultanului și dregătorilor săi pentru a obține o favoare. Încă de la plata primului *haraç*, valoarea darurilor către Poartă a depășit cuantumul *haraç*-ului (14.121 florini în 1543, aproximativ 14.000 de florini în 1544)²⁴. Cu timpul, spre sfârșitul secolului al XVI-lea, cuantumul și compunerea peșcheșului devin obligatorii. De asemenea, spre sfârșitul secolului al XVI-lea, obligațiile în muncă, de aprovizionare și militare ale Transilvaniei se instituie ca o practică în relațiile cu Imperiul Otoman²⁵, dar ele sunt mult mai puține decât ale Moldovei sau Țării Românești²⁶.

Aceste obligații bănești și materiale față de Poarta Otomană nu erau totuși de nesuportat de către principat, avându-se în vedere că în această perioadă veniturile totale ale țării, inclusiv cele ale principelui, se ridicau la aproximativ 300.000 de florini de aur²⁷. Dacă avem în vedere faptul că pentru a recruta 10.000 de ostași erau necesare 3000 de florini de aur în 1554, ne dăm ușor seama de puterea financiară a Principatului Transilvaniei în a doua jumătate al secolului al XVI-lea, capabil și interesat să-și plătească autonomia.

Unul dintre cele mai importante elemente (atribut și dovadă, în același timp) ale autonomiei Principatului Transilvaniei l-a constituit dreptul stărilor de a-și alege principele (*libera electio*), consfințit, cum am văzut, în actul din 1566. Dar drumul până aici a fost foarte anevoios.

Un prim pas, din păcate lipsit de fermitate, dar care a constituit totuși un precedent interesant și benefic, l-a constituit atitudinea stărilor din Transilvania, din 1540-1541, față de încercările lui Mailat de a desprinde provincia de autoritatea regelui Ungariei și de a se proclama conducătorul acesteia. Hotărârile Adunării stărilor de la Sighișoara (29 august 1540) – atribuirea competențelor proprii funcției de voievod lui Mailat și Balassa – au însemnat însușirea unui drept regal pe de o parte, iar pe de altă parte, a reprezentat o inovație, în sensul că însușirea acestui drept regal le-a conferit stărilor calitatea de a legifera în ceea ce privește alegerea și puterea principelui. Din păcate, acest precedent nu a putut fi exploatat. În fața atitudinii ezitante a stărilor transilvane din toamna-iarna lui 1540-1541, și conștientă de pericolul creării unui precedent periculos, Poarta a intervenit ferm, așa cum am văzut mai înainte, reafirmând hotărârea sa de a da stăpânirea Ungariei „fiului craiului Ianoș” în primă fază, apoi dând spre guvernare cele trei provincii lui P. Petrovics, Martinuzzi și Ioan Sigismund Zápolya (septembrie 1541).

²⁴ C. Feneșan, *Constituirea Principatului*, p.226-227

²⁵ C. Felezeu, *Statutul Principatului*, p.305-314

²⁶ M. Maxim, *Obligațiile militare, în muncă și de transport ale Moldovei și Țării Românești față de Poartă în a doua jumătate a veacului XVI*, în *Analele Universității București. Istorie*, XXVIII, 1979, p.99-109

²⁷ *Histoire de la Transylvanie* (sous le direction de Béla Köpeczi), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992, p.261 (în continuare: *Histoire de la Transylvanie*)

Trecerea în revistă a evenimentelor de după 1541 ne îndreptățește să împărtășim următorul punct de vedere: atâta timp cât dominația sa asupra Europei Centrale și suzeranitatea asupra principatului autonom nu s-au aflat în primejdie, Poarta Otomană nici măcar nu s-a gândit să le recunoască stărilor privilegiate un astfel de drept. Numai în momentul înlăturării suzeranității sale prin ocuparea Transilvaniei de către trupele imperiale și după ce și-a epuizat întregul arsenal de mijloace (convingere, intimidare, cucerirea Banatului), numai atunci sultanul a fost dispus să-i recunoască dietei transilvane *libera electio*²⁸. Sultanul, începând din august 1552, a transformat *libera electio* dintr-un drept într-un instrument de restaurare a suzeranității sale asupra principatului autonom. Până în 1556, sultanul le-a garantat stărilor exercitarea dreptului de *libera electio* cu condiția readucerii principatului sub suzeranitatea Porții. Pe fondul situației generale, în 1556 Poarta Otomană face presiuni foarte mari asupra stărilor transilvănene, întrunite în dietă la Turda (februarie 1556) și Sebeș (martie 1556)²⁹, în vederea acceptării lui Ioan Sigismund Zápolya ca principe. Stăpână pe situație, mai ales că Ioan Sigismund își manifestase dorința să revină în fruntea Transilvaniei iar partida prozápolyană din provincie era foarte activă, Poarta Otomană amenință și nu mai promite, acțiune ce-i va reuși. Timp de un deceniu de acum încolo, sultanul a acționat împotriva consolidării puterii stărilor privilegiate în ceea ce privește succesorul lui Ioan Sigismund Zápolya și realizarea pactului de drept comun între principe și stări. Toate negocierile legate de recunoașterea și proclamarea dreptului de *libera electio* au fost reduse de sultan la simple declarații de intenție până în 1566.

În contextul evenimentelor de la începutul deceniului al VII-lea, sultanul, constrâns de situația delicată a pozițiilor sale în Europa Centrală, este nevoit să recunoască și să consfințească în mod oficial, prin actul din 1566, dreptul stărilor de a-si alege în chip liber principele, a cărui numire urma să fie confirmată de Poartă prin trimiterea însemnelor puterii. Actul sultanului din 1566 reprezintă recunoașterea oficială de către Poartă a principatului ca monarhie electivă, precum și legalizarea unei autonomii mai largi în raport cu cea fixată Transilvaniei în momentul întemeierii sale ca stat vasal. De acest drept, dieta principatului va face caz abia în 1571, la alegerea lui Ștefan Báthory ca principe al Transilvaniei.

Din reglementarea generală a raporturilor Transilvaniei cu Poarta decurgea și dreptul principatului autonom la solie și reprezentanță diplomatică la Istanbul³⁰. Chiar dacă textul *âahidnâme*-lor acordate Principatului Transilvan între (în) 1541 și 1566 nu cuprind formulări exprese în această privință, s-a instituit însă, destul de repede, mai ales la nivelul principatului, un ansamblu de reguli cu privire la organizarea și funcționarea reprezentanților diplomatici la Istanbul.

²⁸ C. Feneșan, *Constituirea Principatului*, p.237

²⁹ S.Szilágyi, *op.cit.*, vol. I, doc. XXVII, p.567-570

³⁰ O analiză detaliată a acestei probleme, la C. Feneșan, *Constituirea Principatului*, p.264-285, C. Felezeu, *Statutul Principatului*, p.241-286

Din datele pe care le avem până acum se desprinde ideea că până în 1560, în rezolvarea unor probleme transilvano-otomane, s-a practicat exclusiv sistemul soliilor ocazionale la Poartă. Aceste solii erau formate din reprezentantul principelui și câte un reprezentant al fiecărei „națiuni“ privilegiate, solul principelui (și/sau al reginei Isabella, până în 1559) îndeplinind funcția de conducător al soliei și păstrător al onorariului cuvenit solilor. Acest sistem a fost reglementat în dieta de la Cluj, din 26 februarie 1543³¹. Situația s-a păstrat până în anul 1550, când dieta va renunța la solii celor trei „națiuni“, optând pentru alesul principelui, cu condiția ca acesta să fie un om cinstit față de suveran și Adunarea stărilor și capabil să negocieze convenabil relațiile cu otomanii³². Uneori, cum a fost în 1557, solul reginei și al principelui era însoțit de un singur reprezentant al stărilor privilegiate (diete). În aceste solii, dieta Transilvaniei avea, alături de cel al reginei Isabella și/sau al principelui, un rol foarte mare, constând în stabilirea rangului membrilor soliei, în votarea mijloacelor financiare necesare acoperirii cheltuielilor și procurării darurilor către Poartă și, uneori, chiar în fixarea misiunii acestor solii. Sistemul soliilor ocazionale s-a menținut și după 1560, dar rolul său a scăzut.

După 1556, din punct de vedere al relațiilor sale externe, noile autorități transilvănene au simțit acut nevoia unei instituții proprii la Istanbul, respectiv de o reprezentanță diplomatică permanentă, capabilă să întrețină și să dezvolte legăturile cu puterea suzerană. Hotărârea dietei de la Aiud (10-15 martie 1560)³³, de a trimite un reprezentant diplomatic permanent la Poartă, a constituit un eveniment important. Soluția adoptată de dietă s-a dovedit a fi rezultatul unei experiențe politico-diplomatice de aproximativ două decenii de relații ale principatului cu Poarta Otomană, dar și modalitatea cea mai eficientă și operativă de valorificare, în favoarea Transilvaniei, a conflictului Porții (dar și al Transilvaniei) cu Habsburgii.

Crearea instituției reprezentantului diplomatic permanent la Poartă (abia la începutul secolului următor va purta denumirea *kapukethuda/kapukehaya*, de aceea nu vom folosi, pentru perioada care o analizăm, acest termen) pare să coincidă și cu dobândirea din partea sultanului a dreptului de a avea la Istanbul o reședință proprie, dar și cu o deschidere mai mare din partea Porții spre un astfel de sistem în relațiile sale cu unele state europene.

Nivelul de reprezentare, prin rezidenți diplomați, pe lângă curtea sultanului, concretizat în denumirea conferită reprezentantului diplomatic, ceremonialul de acreditare, gradul de siguranță personală, etc, era un indiciu al gradului de autonomie conferit unui stat din *dar al-ahd*. Din acest punct de vedere, Principatul Transilvaniei s-a bucurat de un statut de preeminență în raport cu statutul celorlalte două state românești.

1.2. Organizarea politică a Principatului Transilvaniei

Noile instituții ale puterii s-au constituit treptat, cu mari dificultăți, generate pe de o parte de complexitatea procesului – constituirea unui nou stat, iar pe de altă

³¹ S.Szilágyi, *op.cit.*, vol II, doc. XXXV, p. 176

³² C. Felezeu, *Statutul Principatului*, p.245

³³ S.Szilágyi, *op.cit.*, vol.II, doc.II, p.173-174

parte, de statutul conferit în 1541 de Imperiul Otoman celor trei provincii (Transilvania, *Partium* și Banat) și de imixtiunile permanente în probleme de administrație internă a acestora. La toate acestea trebuie adăugate: „presiunea” tradiției și mentalitățile celor chemați să înfăptuiască opera statului transilvan, incapabili, adeseori, să se desprindă de regulile și practicile funcționale ale unui stat ce nu mai exista; eterogenitatea teritoriilor ce urmau să compună noul stat, și, în final, dar nu la urmă ca importanță, puternicile rivalități personale între mai marii noii administrații. Era foarte greu, așadar, a găsi și impune ca principiu de organizare și funcționare a noului stat „numitorul comun” al acestor realități, ca să nu mai vorbim de lipsa, la început, a aderenței ideii „transilvanismului” în teritoriile din afara fostului voievodat al Transilvaniei. Dacă aici, în Transilvania, exista o oarecare conștiință a identității (specificului) și interesului local, care alimentase mișcările centrifugale anterioare, și ca atare, favorabilă și generatoare de acțiuni de întemeiere statală, în celelalte provincii (Banat și *Partium*) simbolul „sacrei coroane” și sentimentul apartenenței la coroana Sfântului Ștefan erau mult mai puternice.

Teoretic și formal, șeful noului stat a fost Ioan Sigismund Zápolya. În septembrie 1541 a avut loc investirea simbolică a copilului de 14 luni, Ioan Sigismund, ca principe al Transilvaniei. După însemnările lui Nikolaus von Salm și Siegmund von Herberstein, investirea a urmat uzanțele ceremonialului otoman: sultanul i-a dăruit caftanul de domnie și cai de preț³⁴. Practic, prin acest act s-a anulat alegerea sa, din septembrie 1540 ca rege al Ungariei, alegere confirmată de sultan prin diploma din octombrie 1540. Ioan Sigismund Zápolya își exercita jurisdicția atât asupra Transilvaniei cât și asupra *Partium*-ului, lucru pe care Martinuzzi l-ar fi obținut în întredederea secretă cu sultanul din septembrie 1541³⁵. Asupra Banatului, mai precis asupra Lugojului și Caransebeșului, principelui îi va fi recunoscută jurisdicția de către otomani abia în 1554³⁶. În septembrie 1541 curtea princiară a fost silită de către sultan, în urma ocupării Budei, să-și stabilească reședința la Lipova, donată de otomani reginei Isabella. Dieta de la Târgu Mureș din vara anului 1542, a stabilit ca acoperirea cheltuielilor curții princiare să se facă din veniturile domeniului episcopal de la Alba Iulia, situație în care Isabella și fiul ei s-au stabilit la Alba Iulia, transformând palatul episcopal în reședința tuturor principilor de mai târziu.

Provinciile desprinse de către otomani de regatul maghiar nu constituiau, în 1541, nici pe departe un stat omogen, date fiind așezarea lor geografică, realitățile sociale derivând din formele de proprietate asupra pământului și cetăților, precum și a impactului deosebit al rivalității otomano-habsburgice pentru stăpânirea Ungariei.

³⁴ K. Nehring, *Austro-Tucica. 1541-1552. Diplomatische Akten des habsburgischen Gesandtschaftsverkehrs mit der Hohen Pforte im Zeitalter des Süleymans des Prächtigen*, R. Oldenbourg Verlag, München, 1995, doc. 2, p. 15-16 (în continuare: *Austro-Tucica*)

³⁵ C. Feneșan, *Constituirea Principatului*, p.85

³⁶ *Ibidem*, p.84. Vezi, pentru detalii, C. Feneșan-Bulgaru, *Problema instaurării dominației otomane asupra Banatului, Lugojului și Caransebeșului*, în *Banatica*, IV, Reșița, 1977, p.227-228

De altfel, voievodatul transilvan a fost acela care a devenit, prin acțiunea lui Martinuzzi și a dezvoltării instituțiilor sale centrale, factorul de unificare a teritoriilor incluse în principat. Martinuzzi a reușit să mute în Transilvania centrul administrativ al teritoriilor noului stat și să exploateze cu abilitate, în folosul propriu și al principatului autonom, situația tot mai nesigură a comitatelor de lângă Tisa după anul 1541³⁷.

Legitimarea stăpânirii lui Ioan Sigismund Zápolya asupra acelor teritorii s-a realizat, într-o primă fază, în dieta comună a stărilor din Transilvania și *Partium*, convocată la Debrecen, la 18 octombrie 1541, când reprezentanții acestora au întărit jurământul de credință față de familia Zápolya³⁸. Cum principele era minor, el a fost pus, cum am văzut, sub autoritatea reginei Isabella și a unui consiliu format din frunzași maghiari. Problema cea mai importantă rămânea însă cea a persoanei împuternicite sau îndreptățite să conducă afacerile de stat.

Îndreptățită, conform tradiției, să preia afacerile statului ar fi fost regina-mamă, spun unii istorici maghiari³⁹. Se uită însă cu ușurință faptul că otomanii, „stăpâni”, în virtutea dreptului sabiei al noilor teritorii, l-au desemnat pe Martinuzzi guvernator al Transilvaniei și *Partium*-ului până la majoratul lui Ioan Sigismund Zápolya. Iată-l, așadar, pe episcopul Oradiei împuternicit și îndreptățit prin calitățile sale politico-diplomatice și administrative, să conducă, pentru a-l salva, noul stat aflat la începutul existenței sale. De pe această poziție, mânat și de puternice interese personale, Martinuzzi începe acțiunea de creare a instituțiilor necesare statului, concomitent cu acapararea a cât mai multă putere în conducerea acestuia.

Concentrarea puterii în mâinile episcopului de Oradea, care era și tezaurar al Transilvaniei a început cu dobândirea rangului de *locumtenens* la dieta de la Târgu-Mureș din 1542⁴⁰. La dieta de la Turda din august 1544, Martinuzzi reușește un dublu scop: reunirea, cu aceleași drepturi și competențe legislative, după trei ani de eforturi susținute, a reprezentanților stărilor privilegiate din Transilvania, *Partium* și comitatul Timiș, ceea ce impunea consfințirea unirii pe plan fiscal și legislativ, a celor trei provincii istorice într-un stat autonom, vasał Porții, iar pe de altă parte să creeze și să obțină o nouă funcție în stat, cea de judecător suprem (*supremus iudex*)⁴¹. Acesta este momentul puterii maxime obținute de episcop. Reacția împotriva creșterii puterii sale în stat s-a observat cu prilejul dietei din aprilie 1545 de la Turda. Dieta, nu numai că nu l-a ales pe Martinuzzi ca guvernator al țării, dar a legiferat și desprinderea definitivă de Ferdinand de Habsburg, ca de un rege al Ungariei, ridicându-i dreptul de a da proprietăți și dreptul de justiție supremă, ultimele care îi mai rămăseseră⁴².

³⁷ G. Barta, *op. cit.*, p. 78-79

³⁸ *Ibidem*, p.79

³⁹ *Histoire de la Transylvanie*, p.248

⁴⁰ S. Syilágyi, *op.cit.*, vol.I, p.122

⁴¹ *Ibidem*, doc.XXXV, p.188-190

⁴² C. Feneșan, *Constituirea Principatului*, p.96

În condițiile acestea, regina Isabella deținea puteri limitate în stat. Teoretic, aceasta a mai păstrat doar o parte din prerogativele suveranului, respectiv dreptul de a conferi posesiuni și proprietăți. Până în 1551, regina Isabella s-a aflat într-o situație oarecum paradoxală. În raport cu fiul ei, care nu fusese niciodată încoronat ci doar numit (ales) rege al Ungariei, Isabella dobândise titlul regal în urma încoronării sale la Székesfehérvár, în martie 1539. Ca atare, cel puțin formal dacă nu altfel, ea ar fi trebuit să dețină puterea supremă în stat până la majoratul fiului ei, și astfel, toți ceilalți să i se supună. Probabil că în virtutea acestei înțelegeri clasice, medievale a puterii, regina s-a angajat în tratative cu Habsburgii privind destinele Transilvaniei și ale coroanei Sfântului Ștefan, și din același considerent, Habsburgii au preferat-o pe Isabella în astfel de tratative. În raport cu Martinuzzi, regina Isabella ar fi trebuit să dețină întâietatea în ceea ce privește decizia politică în stat. Conștientă de acest drept al său, regina-mamă a încercat să se opună creșterii puterii lui Martinuzzi, să limiteze puterile acestuia. Numai că episcopul de Oradea, tenace și abil, mult mai experimentat în ale jocului politic, a reușit în timp, profitând de statutul conferit lui în 1541, de către sultan, și de rivalitățile dintre mai marii statului, să acapareze, treptat, puterea supremă reală în stat. Dobândirea titlului de *locumtenens* și, prin acesta, dreptul de a convoca dieta, l-a făcut atotstăpânitor în principat. Sfârșitul puterii reginei, atât cât mai avea, se părea definitiv pecetluit în 1551. În acest an, regina Isabella a cedat coroana Sfântului Ștefan lui Ferdinand I de Habsburg și a fost nevoită să părăsească Transilvania. Revenirea în Transilvania în 1556, până la sfârșitul vieții sale (1559) înseamnă perioada de „glorie“ a reginei Isabella.

În acest prim deceniu al existenței Principatului Transilvan un rol important în edificiul puterii l-a avut consiliul locumtenențial. Acest consiliu a fost ales la dieta de la Târgu Mureș, din 29 martie 1542. Consiliul era alcătuit din 22 membri și avea menirea să-i ajute pe *locumtenens* și pe regina Isabella în cârmuirea statului. Numărul de 22 de consilieri a fost împărțit, din punct de vedere al stărilor privilegiate, în mod egal: 7 reprezentanți ai comitatelor Transilvaniei, 7 reprezentanți ai sașilor, 7 reprezentanți ai secuilor și un reprezentant al capitulului de Alba Iulia⁴³. Constituirea consiliului locumtenențial a fost o reacție a stărilor din Transilvania față de sfetnicii străini ai Isabellei și expresia dorinței acestora de a accede la putere⁴⁴. Cu timpul, numărul membrilor consiliului s-a micșorat (4 reprezentanți pentru fiecare stare privilegiată în 1548, 2 delegați de stare în 1556)⁴⁵, precum și rolul acestuia, întreaga cârmuire fiind în mâna lui Martinuzzi⁴⁶.

Alături de consiliul locumtenențial, un anumit rol în structura puterii noului stat l-a avut cancelaria princiară. Cancelaria princiară, constituită în mare măsură prin transformarea cancelariei voievodale, reprezintă, ca și în cazul altor instituții

⁴³ S. Szilágyi, *op.cit.*, vol.I, doc.XXVIII, p.85-86

⁴⁴ G. Barta, *op.cit.*, p.89-90, 192-193; C. Feneșan, *Constituirea Principatului*, p.108, 115-116

⁴⁵ C. Feneșan, *Constituirea Principatului*, p.116

⁴⁶ *Ibidem*, p.108

(dieta, de exemplu), un caz relevant de adaptare instituțională la condițiile și cerințele politice de constituire a unui nou stat. În timpul evenimentelor din anii 1540-1541, fosta cancelarie regală s-a dezorganizat. Cancelarul István Verböczi și judele regal Gergély Pesthényi părăsind-o pe regina Isabella, au murit la scurt timp, iar cei mai mulți dintre funcționarii cancelariei s-au împrăștiat, unii s-au îndreptat spre Ferdinand I de Habsburg în speranța unei slujbe mai bune.

Personalul noii cancelarii a fost recrutat dintre cei care s-au retras din fața ocupanților otomani, dintre juriștii din Transilvania, cât și dintre cei din *Partium*. Până în 1551 funcția de cancelar nefiind ocupată, atribuțiile cancelarului au fost îndeplinite, în mod egal, de persoanele din preajma Isabellei și a lui Martinuzzi, care aveau rangul de secretar⁴⁷. Primul cancelar numit a fost Mihály Csáky, în 1556, după întoarcerea sa împreună cu regina Isabella și Ioan Sigismund Zápolya în Transilvania. El a îndeplinit această funcție până în 1571⁴⁸.

Cancelaria princiară a fost după 1556, instituția cea mai însemnată a regimului princiar, dat fiind că activitatea sa s-a întemeiat pe puterea princiară. Prin intermediul cancelariei princiare au fost adoptate măsuri în probleme strâns legate de administrația propriu-zisă, respectiv în domeniul fiscal, militar sau al politicii externe.

Una dintre instituțiile cele mai importante în ecuația puterii și funcționării noului stat transilvan în plin proces de constituire, a fost dieta. Dieta principatului s-a născut prin transformarea congregației generale voievodale și aderarea la aceasta a reprezentanților comitatelor din *Partium*. Soluția guvernării cu sprijinul unei diete unice, care să reprezinte toate teritoriile aparținând principatului autonom, s-a impus datorită creșterii pericolului otoman. Ea este rezultatul acțiunii episcopului de Oradea, dar și a reacției stărilor privilegiate de a limita puterea acestuia și a mai marilor principatului și de a participa astfel la luarea deciziilor în stat.

De o dietă a Principatului Transilvaniei se poate vorbi abia de la 1 august 1544 când, la Turda, s-au pus bazele de drept ale instituției dietale unice. Aici la Turda, prima dietă a principatului, întemeiată pe *unio trium nationum*, a legiferat frecvența, modul de convocare și de participare a reprezentanților stărilor. Martinuzzi îi convoca anual în dietă pe reprezentanții tuturor stărilor din Transilvania și din comitatele de lângă Tisa, dreptul de convocare revenindu-i și reginei Isabella.⁴⁹ Din acest moment, principatul dispune de instituția necesară pentru a lua deciziile importante în domeniul politic, legislativ și fiscal. Drepturi exclusive a avut dieta în problemele confesionale ale principatului⁵⁰.

⁴⁷ Pentru organizarea și funcționarea cancelariei princiare vezi, Zs.Trocsányi, *Erdélyi központi kormányzata. 1540-1690*, Budapesta, 1980. Acesta a publicat și o listă a funcționarilor cancelariei princiare pentru perioada de început a acesteia (*op.cit.*, p.184-185)

⁴⁸ I. Lupaș, *Doi umaniști români în secolul al XVI-lea*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol.I, Cluj, 1927, p.100-104, C. Feneșan, *Constituirea Principatului*, p.111

⁴⁹ S. Szilágyi, *op.cit.*, vol.I, doc.XXXV, p.188-191

⁵⁰ Vezi, L. Makkai, *Histoire de Transylvanie*, Paris, 1946, p.163-167 (în continuare: *Histoire de Transylvanie*), *Histoire de la Transylvanie*, p.280-285

Începând cu 1556, rolul dietei în Principatul Transilvaniei sporește prin încheierea pactului de drept comun între principe și stări în 1556, și dobândirea, din 1566, a dreptului de *libera electio*. Având în vedere aceste aspecte, nu putem împărtăși punctul de vedere al unor istorici maghiari potrivit cărora „Ungaria de răsărit “ (Principatul Transilvaniei – n.n.) s-a transformat într-o monarhie absolută⁵¹, continuând „*tradiția absolutismului național al lui Matia Hunyadi*“⁵². Să exemplificăm prin cele întâmplate în 1556.

Revenirea în Transilvania a reginei Isabella și a fiului acesteia a oferit dietei locale posibilitatea de a alege și limita, în folos propriu, exercitarea puterii supreme în stat. Cu acest prilej s-au pus bazele unui sistem de accedere la domnie, care înlătura practica obișnuită a încoronărilor anterioare. Pentru a se reinstala în scaunul princiar, a fost nevoie de o hotărâre a dietei în acest sens, un fel de consimțământ al stărilor, obținută, la insistențele Porții, de Isabella și Ioan Sigismund în dieta de la Sebeș, din martie 1556. Accederea la domnie presupunea însă, în plus, următoarele: acceptarea de către candidatul la tron a condițiilor de alegere (respectarea întru-totul a drepturilor și privilegiilor celor trei „națiuni“ transilvane și ale nobilimii din *Partium*), pe care acesta era obligat să le îndeplinească îndată după proclamarea sa ca principe, angajament asumat de Isabella în 1556, printr-o scrisoare de credință acordată stărilor, și jurământul de credință al stărilor față de principe. În 1556, avându-se în vedere faptul că Ioan Sigismund Zápolya era minor, Isabella a depus, în nume propriu, pentru a putea conduce, jurământ în fața stărilor privilegiate și le-a acordat scrisoarea de credință. Nu avem date care să ateste că stările transilvane au depus jurământ de credință în 1556, știm doar că, în dieta de la Sebeș, stările i-au recunoscut (acceptat) pe cei doi pentru a ocupa funcția supremă în stat⁵³.

Drepturile dietei în ceea ce privește alegerea și puterile principelui nu erau însă nelimitate. Avându-se în vedere raporturile principatului cu Poarta Otomană, alegerea principelui trebuia confirmată prin acordarea actului de investitură (*âahîdnâme* sau *berat*) și înmânarea însemnelor puterii în fața stărilor. Deocamdată nu dispunem de informații certe asupra înmânării unor însemne ale domniei cu ocazia revenirii reginei Isabella și a lui Ioan Sigismund Zápolya în Transilvania și a intrării lor solemne în Cluj, la 22 octombrie 1556. În schimb, preluarea deplină a domniei de către Ioan Sigismund Zápolya la moartea mamei sale (15 septembrie 1559) a fost întărită, la interval de numai o lună, prin acordarea de către sultan a unuia din însemnele puterii: „*fi s-a trimis caftanul meu împărațesc*“⁵⁴, așa cum rezultă din firmanul de

⁵¹ *Histoire de la Transylvanie*, p.257-260

⁵² L.Makkai, *Histoire de Transylvanie*, p.151

⁵³ Disputa în jurul acestei probleme, la C. Feneșan, *Constituirea Principatului*, p.116-117. Despre funcționalitatea dietei în Principatul Transilvaniei, vezi Al. Herlea, *Dietele în Transilvania autonomă*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. VI, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p.207-215 (în continuare: *Dietele în Transilvania*)

⁵⁴ Apud C. Feneșan, *Constituirea Principatului*, p.246

răspuns al sultanului la scrisoarea principelui transilvan prin care înștiința moartea mamei sale. După opinia Cristinei Feneșan, acest firman poate fi considerat un act de întărire a unui *berat* de domnie anterior⁵⁵, ceea ce explică de ce sultanul nu a emis unul special în 1559. Despre confirmarea lui Ioan Sigismund Zápolya ca principe⁵⁶ în 1566, am mai vorbit. Ceea ce dorim să subliniem aici este faptul că procesului de constituire deplină a principatului autonom prin consolidarea rolului dietei de *libera electio* i-a corespuns și o perioadă de cristalizare a procedurii de confirmare a principelui de către Poarta Otomană. Ca atare, precedentul creat în timpul domniei efective a lui Ioan Sigismund Zápolya (1559-1571) în privința acțiunii și procedurii de confirmare a principelui s-a transformat într-un model respectat, în esența sa, în perioada următoare a relațiilor transilvano-otomane⁵⁷.

Teoretic, principele, în calitatea sa de șef al statului, avea dreptul de a declara război, de a încheia pace și tratate cu alte state, de a trimite și primi ambasadori. Aceste prerogative de politică externă erau, totuși, limitate prin acțiunile Porții Otomane. Pe plan intern, principele era comandantul oștirii, era instanța supremă de judecată, era șeful suprem al bisericii (calvine), numea principalii funcționari ai statului etc. În perioada pe care o avem în vedere în studiul nostru, aceste manifestări ale autorității princiare pe plan intern au fost destul de îngădite de către dietă.

2. "Ungaria Otomană": *Beylerbeylik-ul Budei și Beylerbeylik-ul Timișoarei*

Prin expresia "Ungaria Otomană" desemnăm acea parte a regatului maghiar intrată, în urma cuceririi militare, sub un regim de stăpânire și administrație otomană. Dacă în cazul Țărilor Române și al Transilvaniei, termenul cel mai potrivit pentru a desemna statutul acestora în raport cu Poarta Otomană este cel de "suzeranitate", pentru teritoriile fostului regat maghiar, inclusiv Banatul Timișoarei, care au fost încorporate Imperiului Otoman, termenul cel mai potrivit este cel de "stăpânire". Din punct de vedere teritorial și administrativ, părțile fostului regat maghiar intrate sub stăpânire otomană au fost constituite în două unități distincte: *Beylerbeylik-ul Budei și Beylerbeylik-ul Timișoarei*. Termenul de "pașalâc" folosit adeseori, îl considerăm inadecvat, fiind, mai degrabă, o invenție lingvistică pentru a desemna un teritoriu supus jurisdicției unui pașă, și, în această accepțiune, e valabil pentru toate teritoriile încorporate Imperiului Otoman. Termenii de *vilâet* sau *eyâlet* sunt și ei inadecvați pentru perioada pe care o avem în vedere dacă desemnăm unități teritorial-administrative⁵⁸. Termenii de *vilâet* și *eyâlet* vor înlocui abia la sfârșitul secolului al XVI-lea (după 1590) termenul de *beylerbeylik*⁵⁹ pentru a desemna, pe de o parte,

⁵⁵ *Ibidem*

⁵⁶ Există opinii potrivit cărora între 1541-1688 titlul oficial al conducătorilor Transilvaniei a fost acela de principe. Consacrarea oficială a titlului s-a făcut cu prilejul dietei de la Sebeș, din martie 1566, reținerarea din partea Porții s-a produs prin *âahîdnâme*-a din 1566

⁵⁷ Despre ceremonialul de „încoronare” a principelui, vezi C. Felezeu, *Statutul Principatului*, p.198-202.

⁵⁸ M. Maxim, *Teritorii românești sub administrație otomană în secolul al XVI-lea (I)*, în *Revista de istorie*, tom 36, nr.8, 1983, p. 802-817 (în continuare: *Teritorii românești*)

⁵⁹ H. Inalcik, *Imperiul Otoman. Epoca clasică*, Editura Enciclopedică, București, 1996, p.222 (în continuare: *Imperiul Otoman*)

marile unități administrativ-teritoriale ale Imperiului Otoman, iar pe de altă parte, țările cu care imperiul avea relații politice și comerciale în Europa.

În al doilea rând, prin "Ungaria Otomană" desemnăm faptul că în acea parte a fostului regat al Ungariei intrată sub stăpânirea otomană s-a instituit o organizare statală nouă, otomană, diferită în mare măsură de cea anterioară și întemeiată, din punct de vedere al concepției juridice a vremii, pe "dreptul sabiei" și dreptul islamic. Să urmărim, în continuare, aspectele generale ale rânduiei otomane în părțile regatului ungar încorporate imperiului sultanilor.

"Creația" statală otomană în părțile regatului maghiar încorporat a fost un proces complex, care nu s-a putut realiza dintr-o dată, fiind unul de durată și al cărui conținut cuprinde două aspecte principale: unul administrativ, formal, și unul social, de conținut, pe care l-a slujit primul.

Beylerbeylik-ul Budei s-a creat în urma evenimentelor din Ungaria din 1541, încheiate cu ocuparea capitalei și a unei părți însemnate a regatului. Primul *beylerbey* al Budei a fost Süleyman pașa, de origine maghiar, islamizat. El avea rangul de vizir și, pentru probleme de stat, putea întreține legături cu autoritățile din Austria și Transilvania. *Beylerbeylik*-ul Budei era împărțit în 12 *sancak*-uri. Primul *kâdîu* al provinciei a fost Hayrüdîdîn Çelebi, pentru treburile juridice ale ungarilor fiind numit de către sultan vestitul jurist István Verböczi. În capitala provinciei, Buda, a fost instalată o garnizoană de 3.000 de *yeniçeri*⁶⁰.

Beylerbeylik-ul Timișoarei s-a constituit în iulie-august 1552. Primul *beylerbey* a fost Kasîm pașa, fost *beylerbey* al Budei. El avea rang de pașă cu două tuiuri⁶¹. Inițial, provincia a fost organizată în 4 *sancak*-uri (Timișoara, Lipova, Cenad, Moldova Nouă), lor adăugându-li-se în anii următori altele două, Gyula (Arad) și Ineu. Până la sfârșitul secolului al XVI-lea conducătorii *sancak*-urilor nu au purtat titlul de pașă, având un singur tui. După campania otomană din 1566, *Beylerbeylik*-ul Timișoarei a înglobat și teritoriile dintre Crișuri și Mureș, cuprinzând astfel Banatul – de la Lipova, Făget, Mehadia până la Tisa și de la Arad și Nădlac până la Dunăre (fără Lugoj și Caransebeș), dar și câteva teritorii de la nordul acestuia⁶².

În conformitate cu concepția otomană a "drepteii administrației"⁶³, la nivelul unităților administrative amintite sultanii au numit două autorități pentru a o administra pe fiecare în parte: *bey*-ul, care provenea din clasa militarilor și reprezenta autoritatea executivă a sultanului și *kâdî*-ul, care provenea dintre *ulemâ*-le și reprezenta autoritatea juridică a sultanului. *Bey*-ul nu putea aplica vreo pedeapsă fără a obține mai întâi hotărârea

⁶⁰ *Történelem. 1500-tól 1789-ig*, IV. kötet, *Kiadta a Reáltanoda Alapítvány*, 1997, p. 131-133 (în continuare: *Történelem*), A. Decei, *Istoria Imperiului otoman (până la 1636)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 192 (în continuare: *Istoria Imperiului otoman*)

⁶¹ M. Maxim, *Teritorii Românești*, p. 814 (Tui = simbol al rangului în ierarhia otomană)

⁶² *Ibidem*, p. 810

⁶³ Vezi, H. Inalcik, *Imperiul Otoman*, p.203-205; M. Maxim, *Teritorii Românești*, p. 813-817

judecătorească a *kâdî*-ului, iar *kâdî*-ul nu putea personal să execute nici una din propriile lui sentințe. În deciziile sale, bazate pe *şeriat* și *kânûn*, *kâdî*-ul era independent de *bey*.

Kâdî-ul primea porunci direct de la sultan, căruia i se putea adresa în scris, fără intermediari. *Kâdî*-ii, ca și ceilalți funcționari, se ierarhizau în mai multe trepte (de exemplu cel de Timișoara era superior în rang celor de Chilia, Cetatea Albă, Babadag etc.) în funcție de întinderea jurisdicției lor, de prestigiul și însemnătatea strategică a zonei, având, ca atare, o "diurnă" (*yevmye*) de 500 de *âkçe*-le⁶⁴. La nivelul unităților administrative mai mici – *subaşilik*, care cuprindeau mai multe sate; conducerea, mai ales militară, o realiza un *subâşi* și un *şeribâşi* – funcționar care îi organiza pe *sipâhi*-ii pentru campania militară și îi aduna sub steagul *subâşi*-ului.

Unitatea administrativă de bază rămânea *sancak*-ul. Guvernatorul acestuia – *sancakbey*-ul – era numit de sultan și primea de la suveran un *sancak* ("steag") ca simbol al autorității. De regulă, abia după o perioadă mai lungă de timp mai multe *sancak*-uri erau reunite într-o unitate administrativă mai mare.

În timpul lui Süleyman I, lucrurile se schimbă într-o oarecare măsură. Teritoriile cucerite și care prezentau interes militar deosebit, erau rapid constituite în *beylerbeylik*-uri, manifestându-se, totodată, tendința ca acestea să cuprindă un teritoriu mai restrâns ca înainte, exemplele cele mai elocvente fiind, în Europa, cele ale Timișoarei și Budei. Cele două exemple sunt semnificative și din alt punct de vedere: granițele lor nu au fost stabile și nici strict delimitate înspre (cu) teritoriile statelor europene învecinate. Pe măsură ce erau cucerite teritorii străine învecinate, acestea erau rapid încorporate fie *sancak*-urilor existente, fie constituindu-se altele. Iar din moment ce în aceste noi teritorii se instaura administrație otomană, dreptul islamic interzicea cedarea lor creștinilor de la care au fost răpite, otomanii renunțând cu mare greutate la ele⁶⁵.

În orașele mai importante din *beylerbeylik*-urile Budei și Timișoarei au fost instalate garnizoane de *yeniçeri*. *Beylerbey*-ii provinciilor nu aveau autoritate asupra acestor garnizoane, ele reprezentând autoritatea sultanului împotriva dușmanilor interni și externi. Ei preveneau ciocnirile dintre musulmani și creștini, escortau ambasadorii, păzeau caravanele și sumele de bani când acestea erau adresate visteriei centrale.

Un alt element menit a înfăptui buna administrație a provinciilor era *defterdâr*-ul. Acesta se ocupa de înregistrarea tuturor surselor reale de venit, dar și cu problemele financiare ale provinciei. Primul *defterdâr* al Timișoarei a fost numit în 1552 în persoana lui Mehmed. El a realizat, printr-un ordin scris al comandantului trupelor otomane din Timișoara, Ahmed paşa, din 6 august, primul recensământ fiscal al provinciei. Scopul recensământului era de a asigura resursele necesare remunerării funcționarilor și apărării provinciei după evenimentele militare din 1551-1552⁶⁶.

⁶⁴ M. Maxim, *Teritorii Românești*, p. 221; Vezi și A. Stiles, *Imperiul Otoman. 1450-1700*, Editura ALL, București, 1998, p. 83

⁶⁵ I. Lukinich, *Erdély területei változásai a török hódítás korában, 1541-1714*, Budapest, 1918

⁶⁶ C. Feneșan, *Recensements fiscaux de l'Éyâlet de Timișoara dans la seconde moitié du XVIe siècle (d'après les Mühimme Defterleri)*, în *Revue des Études Sud-Est Européennes*, Tome XXXI, 1-2, Bucarest, 1993, p. 162-163 (în continuare: *Recensements*)

Baza stăpânirii otomane în noile provincii o reprezenta sistemul funciar, întregul edificiu al puterii politico-militare otomane fiind construit pe acesta. Și în acest domeniu, ca și în cel administrativ, schimbările sunt majore față de situația anterioară, poate nu atât de mult percepute de omul de rând. Dată fiind importanța deosebită a stăpânirii și exploatarei pământului, otomanii i-au acordat o atenție deosebită, aparatul administrativ creat și pus în funcțiune fiind menit să susțină un sistem funciar atent reglementat și foarte eficient. Cadrele generale ale sistemului funciar instaurat în noile provincii le vom prezenta în continuare, multe aspecte de amănunt, neesențiale și imposibil de prezentat, nefiind utile demersului nostru menit a prezenta, comparativ, statutul părților și provinciilor fostului regat al Ungariei.

Sistemul funciar otoman s-a bazat, înainte de toate, pe principiul că pământul trebuie să se afle sub controlul direct al statului. Cum statul se confunda atunci cu sultanul, întregul teren agricol se afla în proprietatea familiei domnitoare⁶⁷ (cel puțin teoretic; în realitate, cum vom vedea, lucrurile stăteau puțin altfel). În sensul larg, sistemul funciar otoman, cunoscut adeseori sub denumirea de "*regimul timariot*", a însemnat transmiterea către o persoană a dreptului de a strânge veniturile, în întregime sau în parte, dintr-un teren agricol bine delimitat, în schimbul slujbei sale credincioase față de sultan⁶⁸. De aceea, una din grijile de căpetenie ale autorităților otomane era evaluarea cât mai exactă a întregului teren agricol aflat în stăpânirea sa, a locuitorilor, animalelor, pădurilor, pășunilor, apelor, localităților, minelor, etc. Acest lucru se realiza de către funcționarii *defterdâr*-ului, în registre speciale.

În Ungaria și Banat otomanii au introdus sistemul funciar pomenit mai sus. Ca și în alte teritorii cucerite și incluse imperiului, îndeosebi cele din Balcani, otomanii au acordat și aici o atenție specială vechiului sistem fiscal, adaptat de către otomani, atâta timp cât el nu venea în contradicție cu legislația islamică. Acest drept fiscal local a fost înscris la începutul condicii de conscripție a ținuturilor nou încorporate. Prin această condică, numită *mufassal defteri*, cutuma fiscală locală explicită căpăta putere de lege, condica odată întărită de sultan, devenind "Codul legislativ" (*Kânûnname*) al aceluia ținut⁶⁹. O parte din sursele de venit înregistrate în această condica, erau reținute ca domenii imperiale (*hâs*-ul împărătesc), iar restul era împărțit în fiefuri de diverse mărimi, denumite *timâr*. Acum era întocmită o altă condică, numită *icmâl defteri* (condică rezumată), în care erau menționate timarurile și posesorii lor. Și această condică era confirmată de sultan.

Aceste conscripții erau repetate la începutul domniei fiecărui sultan, dar și atunci când interveneau schimbări importante în compoziția și valoarea surselor de venit ale provinciei. Așa cum am arătat, primul recensământ fiscal, în Banat de

⁶⁷ T. Gemil, *Sistemul funciar otoman*, în *Revista Arhivelor*, Anul LXVII, nr. 1, 1990, p. 19 (în continuare: *Sistemul funciar otoman*)

⁶⁸ *Ibidem*, p. 19

⁶⁹ *Ibidem*, p. 20

exemplu, a avut loc în 1552, al doilea în 1554⁷⁰, iar următorul în 1560, realizat de *defterdâr*-ul Timișoarei, Sadîk Çelebi. La 27 septembrie 1567 Sel'm II a ordonat un nou recensământ în Banat, fiind executat de Muharrem Çelebi, *defterdâr*-ul *timâr*-urilor provinciei⁷¹. Un recensământ similar a avut loc între 1545-1547 pentru cele 12 *sancak*-uri ale *Beylerbeylik*-ului Budei sub autoritatea *defterdâr*-ului de aici, Djandarlızade Halil⁷².

Hâs-ul împărătesc reprezenta, în vremea lui Süleyman I, cam o treime din întregul teren al provinciei cucerite asupra căruia, cum am arătat, statul instaura propria stăpânire absolută (*mîrî*)⁷³. Făceau excepție de la statutul de *mîrî* (pământ imperial aparținând statului) proprietatea liberă (*mülk*) și pământurile *vakif*-urilor, ce puteau rămâne sau puteau fi revizuite la bunul plac al sultanului.

Fiefurile condiționate de slujbă credincioasă, în primul rând de ordin militar, erau de trei categorii, în funcție de valoarea veniturilor pe care le produceau: *hâs*, *zeamât* și *timâr*⁷⁴.

Hâs-ul, evident, nu cel împărătesc, producea un venit anual mai mare de 100.000 *âkçe*-le. El era acordat *beylerbey*-ilor și *sancakbey*-ilor, nu ca persoană, ci ca funcție. El era administrat de un împuternicit local, denumit *kethüda* sau *voyvode*⁷⁵.

Zeâmet-ul producea un venit anual între 20.000 și 100.000 *âkçe*-le, iar *timâr*-ul sub 20.000 *âkçe*-le. Posesorii acestora se numeau *sipâhî*-i, constituind forța militară principală a armatei otomane a vremii. Titlul de posesie asupra unui *zeâmet* sau *timâr* era ereditar, dar se putea pierde dacă posesorul nu presta serviciul militar.

Acești *sipâhî*-i proveneau din rândul otomanilor, dar în cazul Banatului și Ungariei, unde colonizarea a fost relativ slabă, în rândul acestora a fost inclusă vechea aristocrație locală creștină rămasă în provincii. Denumiți *voynuk* sau *martalos*, feudații creștini autohtoni au primit *timâr*-uri în aceleași condiții ca și *sipâhî*-ii musulmani. Singura condiție cerută pentru păstrarea fostei feude (ca *timâr*, în posesie și nu în proprietate), indiferent de confesiunea posesorului, era slujba credincioasă față de sultan⁷⁶.

Începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea, *çift*-ul *sipâhî*-iilor – acea suprafață de pământ (5,5-13,785 ha) pentru necesități proprii ale acestora – a fost dată țăranilor în folosință, *sipâhî*-ii devenind astfel un fel de funcționari, intermediari între țărani și statul otoman⁷⁷.

⁷⁰ V. Veliman, *Documente turco-osmane privind vilaietul (eialetul) Timișoarei*, în *Revista Arhivelor*, 4, 1985, p.413-426

⁷¹ C. Feneșan, *Recensements*, p.164, 166; Eadem, *Un aspect méconnu de la fondation de l'eyâlet de Timișoara: l'instauration des autorités à Timișoara en 1552*, în *Revue des Études Sud-Est Européennes*, Tome XXVII, 1-2, 1989, p.76

⁷² C. Feneșan, *Recensements*, p.165

⁷³ T. Gemil, *Sistemul funciar otoman*, p.21

⁷⁴ H. Inalıcık, *Imperiul Otoman*, p.209-210

⁷⁵ T. Gemil, *Sistemul funciar otoman*, p.21

⁷⁶ H. Inalıcık, *Imperiul Otoman*, p.217

⁷⁷ *Ibidem*, p.211

Țăranul, *reîâyâ*, posesorul și exploatatorul efectiv al pământului, deținea un *çift* destul de întins pentru întreținerea familiei. El era obligat la o zeciuială din principalele produse, dar și la o taxă anuală către *sipâhî*-ul său de 22 de *âkçe*-le. Această taxă reprezenta echivalentul unor zile de muncă anuală pe care *reîâyâ*-ua ar fi trebuit să le presteze față de *sipâhî*.

Însumarea zeciuiei de pe un *hâs*, *zeâmet* sau *timâr*, la care se adăugau tot felul de taxe și amenzi, se concretiza într-un venit bănesc foarte important. Spunem venit bănesc deoarece produsele țăranilor din zeciuială erau, în cea mai mare parte a lor, vândute la târg. O parte considerabilă din aceste venituri aparținea visteriei centrale, o parte revenind *sipâhî*-ilor, *sancakbey*-lor și *beylerbey*-lor din provincii. În secolul al XVI-lea, *sipâhî*-ii posesori de *timâr* primeau, în medie, 3.000 *âkçe*-le (echivalentul a 500 de ducați), pe când, în jurul anului 1500, venitul anual al unui *sancakbey* echivala cu o sumă între 4.000 și 12.000 ducați-aur, al unui *beylerbey* fiind de 2-3 ori mai mare⁷⁸.

În primii ani după cucerire s-a produs o scădere însemnată a populației în Banat și în sudul Ungariei. Colonizarea cu musulmani a fost slabă, începând cu jumătatea secolului al XVI-lea Imperiul Otoman nu a mai avut posibilitatea să întreprindă acțiuni masive de colonizare în noile teritorii cucerite. De fapt, depopularea a început mai devreme și s-a realizat datorită insecurității zonei. Pe la 1501, 10% din satele regatului Ungariei, în zona sa sudică, erau deja părăsite⁷⁹. Dacă în momentul cuceririi Timișoara număra, împreună cu târgușoarele și satele a 17-18 cetăți din jur „30.000 de raiale”⁸⁰, după o jumătate de secol populația acesteia a crescut semnificativ⁸¹, ca și în alte părți stăpânite de otomani (Dobrogea, de exemplu). Preocupați de mărirea suprafeței de pământ cultivate, otomanii au promovat în teritoriile ungurești ocupate și în Banat, începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea, o politică de colonizare a oamenilor fără pământ, a nomazilor și robilor, îngroșând astfel numărul *reîâyâ*-lelor de aici⁸², aspect care explică și el, într-o oarecare măsură, creșterea populației din aceste provincii.

În Ungaria sudică și centrală, ca și în Banat, otomanii au promovat, ca și în alte zone balcanice⁸³, toleranța religioasă. Convertirile la islamism au fost rezultatul unui proces firesc și nu au fost consecința unei politici brutale, forțate a statului otoman. Creștinii erau liberi să trăiască după propriile obiceiuri și tradiții, atâta timp cât nu veneau în conflict cu cerințele generale ale statului otoman⁸⁴. Otomanii n-au încercat

⁷⁸ *Ibidem*, p.218

⁷⁹ T. Gemil, *Seminar de paleografie și diplomatică turco-osmană*, în *Revista Arhivelor*, 3, 1982, p.309-311

⁸⁰ *Cronici turcești privind Țările Române*, vol.II (întocmit de M. Guboglu), București, 1974, p.154

⁸¹ M.M.Alexandra, D. Bulgaru, *Cetatea și orașul Timișoarei sub ocupație otomană*, în vol. *Timișoara în istorie și contemporaneitate*, Timișoara, 1970, p.64

⁸² H. Inalick, *Imperiul Otoman*, p.214-215

⁸³ N. Ciachir, *Istoria slavilor*, Editura OSCAR PRINT, București, 1998, p.44- 45 (în continuare: *Istoria slavilor*)

⁸⁴ A. Stiles, *op.cit.*, p.76-77

să-și impună nici limba, nici civilizația și nici religia (ca în cazul convertirilor în masă din Bosnia și Albania). Cazurile sporadice de trecere la islamism s-au realizat la nivelul stărilor superioare ale creștinilor din dorința obținerii de bunuri materiale ori funcții. Este adevărat că în orașele mari, ca Buda, Esztergom, Pécs, majoritatea bisericilor au fost transformate în geamii. Otomanii nu au pus piedici majore supușilor din cele două *beylerbeylik*-uri în contactul acestora cu Principatul Transilvaniei sau cu alte zone ale Europei. Un mare rol în apărarea credinței creștine l-a avut Patriarhia de la Pécs, devenită autocefală în 1557, extinzându-și autoritatea și în sudul Ungariei și în Croația otomană.

Populația de rând (ne referim, în primul rând, la autohtonii creștini) se afla, fără îndoială, într-o poziție mai fericită decât șerbii din Europa. Țăranul trăia sub protecția unui stat centralizat, obligațiile lor erau clar precizate, iar abuzurile autorităților locale, prezente ca peste tot, erau totuși ținute în limitele normalului de către statul otoman. *Sipâhî*-ii creștini, în virtutea recunoașterii și protejării de către stat a statutului lor social, au trebuit să participe la campaniile militare ale sultanului, luptând, adeseori, contra creștinilor de aceeași etnie, ceea ce nu era prea confortabil din punct de vedere al trăirilor de conștiință.

În concluzie, realitatea administrativo-socială instaurată de sultani în cele două provincii era, din punct de vedere formal, total diferită de modul de organizare anterior. La nivelul omului de rând ea a fost percepută mai puțin ca atare, ci îndeosebi din perspectiva avantajelor sale materiale și siguranței conferite țăranului și gospodăriei sale. După opinia noastră, "frica" față de noul stăpân decurgea, mai degrabă, dintr-o falsă percepție filtrată de atotprezenta conștiință religioasă creștină. La scara timpului istoric, stăpânirea otomană de aici (până la sfârșitul secolului al XVII-lea sau începutul celui următor), nu a realizat o schimbare ireversibilă prin consecințele sale. Ba mai mult, deși au realizat venituri considerabile din aceste teritorii, cheltuielile însumate cu apărarea lor au depășit considerabil veniturile Porții.

3. Regatul habsburgic al Ungariei

Prin "Ungaria habsburgică" desemnăm acea parte din regatul Ungariei intrată sub stăpânirea habsburgică după 1526 și consfințită prin pacea otomano-habsburgică din 1547. Oficial, "Ungaria habsburgică" purta, mai departe, denumirea de "Regatul Ungariei", iar conducătorul său – Ferdinand, apoi urmașii săi Habsburgi, se intitula "regi ai Ungariei", posedând, după tratatul cu Isabella din 1551, coroana Sfântului Ștefan, ca simbol al regalității. Din punct de vedere teritorial, "Ungaria Apuseană", cum adeseori este numită de istoricii maghiari, cuprindea partea nordică și nord-vestică a Ungariei propriu-zise, dar și o parte a "Slavoniei" – provincie a fostului regat maghiar, și anume acea parte a sa care nu intrase sub ocupația otomană. Statutul teritorial al "Ungariei habsburgice" a cunoscut unele modificări prin Tratatul de la Satu-Mare (1564), Tratatul de la Adrianopol (1568) și cel transilvano-austriac de la Speyer (1570).

Din punct de vedere politico-juridic, "Ungaria habsburgică" este adevărata continuatoare a fostului regat maghiar, ducând mai departe tradiția regalității maghiare. Când spunem acest lucru avem în vedere instituțiile statale, organizarea administrativă,

juridică și fiscală, dar și mentalitatea regatului întreg al Ungariei, a nobilimii acestuia, îndeosebi⁸⁵. Prin rege străin și contacte cu celelalte state europene însă, noua Ungarie va primi mai puternic influența apuseană, iar ca "stat habsburgic", va fi forma politică a statului maghiar pentru următorii aproape 400 de ani⁸⁶. Iată principalele elemente ale statutului politico-juridic al "Ungariei habsburgice".

Ferdinand I de Habsburg este întemeietorul noului stat. Născut și crescut în Spania, el încearcă, încă de la sosirea sa în Austria, să implementeze modelul autoritar al monarhiei spaniole, acționând energic pentru centralizarea puterii, pentru un regim autoritar. Din acest punct de vedere el se apropie, ca fel de a fi, de bunicul său, împăratul Maximilian I. Fire flexibilă și pragmatică, lovindu-se de rezistența puternică a dietelor țărilor austriece, Ferdinand adoptă politica pașilor mărunți, fără a capitula însă. La presiunea locală austriacă, Ferdinand renunță la cancelarul său spaniol Gabriel Salamanca, iar în 1526 promite țărilor austriece că va guverna conform "constituției" din 1518 a lui Maximilian, că funcționarii statului vor fi numai băștinași germani, iar suita sa va fi după moda germană. El însuși începe să se îmbrace nemțește, să practice obiceiurile nemțești, iar copiii și-i educă în același stil german⁸⁷.

Evenimentele din 1526 îi vor deschide lui Ferdinand, cum am văzut, drumul spre coroana regatului maghiar și a Boemiei, el devenind rapid stăpân peste teritorii întinse, fiecare în parte având, însă, propria-i organizare și tradiție politică statală. Tuturor acestora la un loc și fiecăruia în parte Ferdinand a căutat să le asigure organizarea necesară. Ferdinand va acționa pentru a transforma țările sale austriece și instituțiile centrale de la Viena în elementele principale ale unei guvernări centralizate și ale unei creații statale care să cuprindă și regatele ale căror coroane le dobândise de curând. Din acest punct de vedere, Ferdinand va duce mai departe, cu mai multă energie, politica bunicului său Maximilian I. Consolidând, cum vom vedea, pozițiile Habsburgilor în Ungaria și Cehia, Ferdinand va pune bazele unei monarhii habsburgice ce va juca un rol foarte important în Europa Centrală în secolele următoare.

În vederea guvernării eficiente a teritoriilor aflate în stăpânirea sa, la 1 ianuarie 1527 Ferdinand a decretat orânduirea curții regale (*Hofstaatsordnung*)⁸⁸, care a cuprins, pe lângă posesiunile ereditare austriece aflate de mai multă vreme sub autoritatea sa, Ungaria și regatul Boemiei. Rămasă în vigoare, în linii mari, până la 1848, această organizare statală centrală va constitui elementul principal al monarhiei habsburgice.

Potrivit noii organizări, autoritatea supremă în stat era Consiliul Secret (*Geheimer Rat*). În Consiliul Secret se dezbăteau chestiuni dinastice, politica externă

⁸⁵ I. A. Pop, *Geneza medievală a națiunilor moderne (secolele XII-XVI)*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1998, p. 44

⁸⁶ B. Hóman, G. Szekfű, *Magyar történet*, III. Kötet, Budapest, 1938 p. 63 (în continuare: *Magyar történet*)

⁸⁷ *Ibidem*, p.63-64

⁸⁸ E. Zöllner, *Istoria Austriei. De la începuturi până în prezent*, Ediția a VIII-a, vol.1, Editura Enciclopedică, București, 1997, p.230-231 (în continuare: *Istoria Austriei*)

și cea a familiei suverane. Consiliul era format din cei mai de încredere sfetnici ai lui Ferdinand; toți erau de origine germană. Inițial, numărul membrilor consiliului a fost limitat la șase și, în calitatea lor de membrii ai consiliului, colaborau în această instanță cu cei mai înalți demnitari ai curții. În ierarhia consiliului poziția a doua o deținea episcopul de Trient, în calitatea sa de cardinal și cancelar. Poziții foarte puternice în Consiliul Secret deținea “consorțiul” Roggendorf-Hoffmann, primul dintre cei doi fiind socrul puternicului Nikolaus von Salm⁸⁹. Consiliul Secret avea autoritate asupra tuturor provinciilor aflate sub conducerea lui Ferdinand; în problemele maghiare și cehe, Ferdinand lăsa oarecare libertate de acțiune colaboratorilor săi din consiliu.

Instituția juridică supremă, conform noii organizări, era Consiliul Aulic (*Hofrat*). Din Consiliul Aulic au făcut parte, multă vreme, și membrii Consiliului Secret. Primul în ierarhia organismului era episcopul de Trient, în calitatea sa de președinte al Consiliului Secret și cancelar. La început, cancelaria consiliului cuprindea: un ceh și un maghiar, ca secretari, 5 membrii ai Austriei Inferioare, 2 tirolezi și câte un reprezentant al Austriei Centrale, Württemberg-ului, Imperiului German, 2 juriști și încă 3 cehi și 2 maghiari ca membri. Primul secretar maghiar al cancelariei a fost, în 1527, Ferenc Ujláki, cleric refugiat din Szerémség, ulterior episcop; el va fi înlocuit mai târziu cu Nicolaus Olahus. La 12 februarie 1528, la Esztergom, se hotărăște ca dispozițiile din partea cancelarului către secretarul maghiar și ceh să fie obligatorii⁹⁰. După “clarificarea” situației lui Ferdinand din anii 1527-1528, cooptarea maghiarilor în consiliu va dispărea. După plângeri repetate din partea Ungariei și Boemiei, competența Consiliului de Curte a fost restrânsă la țările ereditare și la Imperiul German⁹¹.

Cancelaria Aulică (*Hofkanzlei*) continua, într-un fel, mai vechiul birou al principelui teritorial medieval. Era, de fapt, un oficiu subordonat și executiv, nefiind o instanță adevărată. Inițial, Cancelaria Aulică a fost împărțită în trei secțiuni pentru grupările țărilor austriece și în două pentru Boemia și Ungaria, pentru ca din anul 1559 să fie limitată numai pentru țările ereditare, Boemia și Ungaria căpătând cancelarii proprii.

Una dintre cele mai importante instituții centralizatoare creată de Ferdinand a fost Camera Aulică (*Hofkammer*). Responsabilă pentru finanțe și decontări, Camera Aulică a constituit un adevărat minister de finanțe menit a susține material proiectele politicii externe a lui Ferdinand și urmașilor săi. Camerei Aulice îi erau subordonate camerele teritoriale de la Viena, Innsbruck, Praga și Pozsony (Pressburg).

Pentru coordonarea, militară și financiară, a campaniilor militare, Ferdinand nu a avut de la început un organism specializat. Abia în 1556 a fost înființat Consiliul Aulic de Război (*Hofkriegsrat*), o instanță centrală creată din nevoia apărării țării față de otomani.

Politica centralizatoare, puternic susținută de aparatul creat în acest sens, va fi, în final, încununată de succes, dar ea nu va putea topi într-o creație statală nouă vechi

⁸⁹ B. Hóman, G. Szekfü, *Magyar történet*, p. 68-71

⁹⁰ *Ibidem*, p. 71-73

⁹¹ E. Zöllner, *Istoria Austriei*, p. 230

tradiții și puternice realități statale din noile provincii. Ferdinand, ca și urmașii săi de altfel, vor trebui să se raporteze diferit, în funcție de specificul fiecărei provincii.

În regatul Boemiei, ce cuprindea, ca provincii Boemia, Moravia, Silezia și Luzacia, Ferdinand s-a lovit de o rezistență locală mai slabă decât în Ungaria, dificil, dar nu imposibil de învins și în nici un caz cu armele. Conform Bulei de Aur din 1356, Boemia se bucura de autonomie deplină în cuprinsul Imperiului German. Dieta generală a țărilor coroanei boemiene întrunită la Praga în aprilie 1348, a hotărât printre altele, statutul Moraviei, Sileziei și Luzaciei – ca provincii nedespărțite de Boemia. Totodată, cu asentimentul stărilor, în 1355 a fost statornicit și dreptul la succesiune în linie femeiască a casei domnitoare⁹². În secolul al XV-lea stările au devenit foarte puternice, astfel încât în timpul celor doi regi Jagelloni, Vladislav și Ludovic, abdicarea monarhului în fața stărilor a fost aproape totală⁹³. În “constituția” din 1500 cele două stări “nobile” (a nobililor și episcopilor) și-au impus dreptul exclusiv de a fi reprezentate în dieta generală. Dieta generală avea un Consiliu permanent, care supraveghea și aproba hotărârile regelui⁹⁴.

Ferdinand, abil și tenace, va reuși totuși să se impună ca rege al Boemiei. În Moravia și Silezia, ca soț al principesei Ana și cumnat al fostului rege, Ferdinand era de drept moștenitorul tronului. Dieta din Praga, însă, influențată de Lev de Rozmítal, mare senior și adevăratul stăpân al dietei, ținea la principiul libertății de alegere spre a impune noului rege condițiile. Folosindu-se de bani, Ferdinand a reușit să-i corupă pe cei 24 de membrii ai comitetului de delegați ai dietei care s-au pronunțat asupra alegerii regelui. Inițial, Ferdinand de Habsburg va confirma în fața celor 18 delegați ai dietei generale a regatului Boemiei, sosiți la Viena pentru a-l înștiința despre rezultatul alegerii, dreptul dietei în alegerea suveranului și desemnarea marilor demnitari ai regatului numai dintre cehi. În anii următori însă, Ferdinand va rezerva foarte multe surprize notabililor cehi.

Încă din 1528, Ferdinand adusese sub dependența sa convocarea nu numai a dietei centrale, dar și a adunărilor provinciale. Deasemenea, el s-a opus tot mai mult pretenției de a folosi numai boemieni în administrație. În anul 1541 el impune dietei recunoașterea dreptului său ereditar de moștenire, iar în 1549 va fi adoptată o “constituție” a Boemiei, potrivit căreia și orașele, legate de Ferdinand prin populația lor predominant germană și prin statutul lor de orașe regale, aveau dreptul de a participa la diete. Cu atât mai importantă este această măsură cu cât dieta generală și cele provinciale erau instanțele care votau impozitele, îndeosebi cele speciale, atât de necesare lui Ferdinand pentru campaniile militare. Pentru probleme juridice, Ferdinand s-a străduit să evite dieta. Obținând monopolul convocării dietei Boemiei, în funcție

⁹² Gh. I. Brătianu, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor*, III, *Adunările de stări în țările Europei centrale*, în *Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice*, Seria III, Tomul XXIX, Mem. 6, București, 1947, p. 221

⁹³ *Ibidem*, p. 225-226

⁹⁴ Gh. Bichicean, *Monarhia și adunările de stări în Europa medievală*, Casa de Presă și Editură Tribuna, Sibiu, 1999, p. 91-93 (în continuare: *Monarhia*)

de hotărârile căreia decurgeau hotărârile dietelor provinciale, Ferdinand va convoca tot mai rar dieta și îndeosebi pentru probleme financiare⁹⁵.

Controlul asupra regatului Boemiei s-a accentuat prin amestecul lui Ferdinand în problemele bisericii. El impune dietei dreptul regelui de a numi demnitarii Consistoriului utraquist. Ca împărat german, Ferdinand reușește în urma păcii religioase de la Augsburg (1555), să refacă episcopia catolică de Praga, vacantă din 1421, și introduce în țară iezuiții. Catolicii aveau o episcopie la Olomouc, iar la Tmava, iezuiții sprijiniți de Habsburgi și-au fondat o universitate.

Așadar, în Boemia prețul ruinării independenței regatului în materie de politică externă și sporirea impozitelor pentru apărare, l-a constituit restabilirea ordinii, respectarea legii, autoritatea și securitatea, toate acestea fiind legate de numele lui Ferdinand⁹⁶. Din această dezagregare aproape deplină a ideii de stat, Europa Centrală a fost salvată atunci de Habsburgi. Acest aspect s-a petrecut și în cazul Ungariei, pe de o parte prin crearea Principatului Transilvaniei, pe de altă parte prin constituirea regatului "habsburgic" al Ungariei.

În Ungaria, deși acțiunile constructive ale lui Ferdinand vizau teritoriul întregului regat, ele s-au restrâns, cu timpul, doar la teritoriul controlat efectiv. Până la încoronarea lui Ferdinand ca rege al Ungariei, regina-văduvă Maria a îndeplinit funcția de locțiitor al regelui, vechiul consiliu regal dispersându-se efectiv după bătălia de la Mohács. Pierderea Budei i-a determinat pe Ferdinand și Maria să stabilească drept capitală a regatului orașul Pozsony. Din 1527 și până în 1528, cât timp Ferdinand s-a aflat în Ungaria la Buda, funcția de palatin (*nádor*) nu a fost ocupată, nu a funcționat practic. Era o primă atingere a sistemului de guvernare maghiar tradițional. În anul 1528 l-a numit palatin pe István Báthory. Acesta, în lipsa regelui era locțiitorul acestuia, comandantul armatei și judecătorul suprem; practic, în mâna lui se afla întreaga putere. Pierzându-și proprietățile din Ungaria în 1529, palatinul va fi plătit din cămara cehă⁹⁷.

Alături de palatin Ferdinand a așezat Consiliul maghiar, un fel de fost consiliu regal, însărcinat cu administrarea țării. Consiliul maghiar s-a constituit imediat după încoronarea lui Ferdinand la Székesfehérvár în 1527, fiind format din 13 clerici și 38 de baroni. În anii următori au fost coopțați în consiliu încă 8 membri, care să se ocupe de probleme juridice⁹⁸. Cei mai importanți oameni ai Consiliului maghiar care, de altfel, dețineau efectiv puterea, erau arhiepiscopul de Esztergom, Várdai, cancelarul Szalaházy, tezaurarul Miklós Gerendi, Elek Thurzó și căpitanul general Andrei Báthory.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 93-96

⁹⁶ J. V. Simák, J. Pesek, *La nation tchécoslovaque à travers l'histoire*, Edition Bossard, Paris, 1925, p.74-81; Vezi și J. G. Mailáth, *Geschichte des österreichischen Kaiserstaates*, zweiter Band, Hamburg, 1837, p.100-130; C. H. L. Politz, *Geschichte des österreichischen Kaiserstaates*, Wien, 1818, p. 186-199; J. B. von Weiss, *Weltgeschichte. Die neue Welt. Maximilian I. Die Reformation. Karl V.*, siebenter Band, Graz und Leipzig, 1892, p. 799-801 (în continuare: *Weltgeschichte*); L. Hassler, *Geschichte des österreichischen Kaiserstaates*, Wien, 1842, p.221-245

⁹⁷ B. Hóman, Szekfű Gyula, *Magyar történet*, p. 75

⁹⁸ *Ibidem*, p. 73

Consiliul regal (acum Consiliul maghiar) avea o tradiție foarte puternică în Ungaria. Încă din secolul al XIII-lea, după Bula de Aur a regelui Andrei al II-lea (1222), această instituție funcționa deja, fiind alcătuită din sfatul nobililor notabili, convocați de rege oarecum separat, cu prilejul întrunirii anuale a adunării stărilor de la Székesfehérvár din 20 august. Ferdinand nu a putut să renunțe ușor la această instituție, dar a făcut tot posibilul pentru a și-o subordona. La moartea palatinului Báthory în 1529, nu s-a ales un altul; abia în 1532 Ferdinand îl numește în această funcție pe Elek Thurzó, dar cu puteri mult limitate. Noul palatin va fi nevoit să colaboreze cu Katzianer, comandantul trupelor imperiale în Ungaria; noul sediu al palatinului, la Pozsony, era mult mai stânjenitor din punctul de vedere al unei anumite rezistențe față de rege decât Buda. La retragerea lui Elek Thurzó în 1542, palatin va fi numit arhiepiscopul de Esztergom, Pál Várdai. Cu Pál Várdai, Consiliul maghiar se transformă, treptat, într-un guvern maghiar. Cercul colaboratorilor lui Várdai, cu care lucrează zilnic, se restrânge la câțiva funcționari înalți, ceilalți fiind convocați doar din când în când. Membrii consiliului sunt plătiți din visterie, iar în politica externă și cu privire la trupele străine staționate în Ungaria ei nu aveau nici un drept de decizie.

Aceste acțiuni ale lui Ferdinand, ca și altele, cum vom vedea, vor nemulțumi stările regatului. În 1546 dieta țării formulează pentru prima dată pretenția ca regele să locuiască în țară măcar periodic, dacă nu permanent. Altă pretenție formulată de reprezentanții stărilor era ca pe teritoriul țării, regele să dea ordin exclusiv prin cancelarul său maghiar, iar țara să aibă palatin. *Nádor*-ul, în tradiția maghiară, se bucura de un mare prestigiu, era singurul capabil, prin autoritatea sa, să influențeze deciziile regelui. Dieta din 1548 cere din nou regelui să dispună alegerea palatinului, dar, sub diverse pretexte, Ferdinand amână acest lucru până în 1554. În anul 1554 este ales palatin Tamás Nádasdy, cu 24 de voturi, față de 13 voturi câte a întrunit Andrei Báthory. La alegerea acestuia a fost prezent și Ferdinand cu fiii săi, prinții moștenitori Maximilian și Carol⁹⁹.

Noului palatin i-au fost confirmate, prin lege și ordin al regelui, vechile atribuții: în lipsa regelui el îl înlocuiește pe acesta și este căpitan general (comandant suprem) al forțelor armate din Ungaria; este judecător suprem, șeful consiliului maghiar și intermediar între rege și națiune.

Nádasdy și-a executat atribuțiile cu conștiinciozitate, autoritate și energie. A fost loial regelui său, dar a aplicat legea cu curaj, subordonându-și cu autoritate comandanții germani ai trupelor străine staționate în Ungaria. A fost palatin până în 1562, când a murit, dar problemele create stăpânirii centrale l-au determinat pe Ferdinand să evite alegerea unui nou palatin. În 1606 când s-a încercat alegerea unui palatin, acțiunea s-a soldat cu un eșec. Iată, așadar, că Habsburgii au reușit, nu fără dificultăți, să înlăture una dintre instituțiile principale ale suveranității fostului regat.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 97-98

Încă de la începutul domniei sale asupra Ungariei, Ferdinand a început lupta cu Constituția maghiară. Potrivit Bulei de Aur, marea nobilime maghiară se bucura de multiple privilegii: toate proprietățile erau ereditare; scutirea de obligații, mai puțin serviciul militar; excluderea posibilității de a fi condamnați la pedeapsa capitală și confiscarea averii fără o judecată legală etc. Dacă regele viola constituția, arhiepiscopul de Esztergom trebuia să-i amintească legea și, dacă refuza să i se supună, îl putea excomunica¹⁰⁰. Sub Ludovic I de Anjou s-a deschis calea, prin "legea din 1351", unui tratament egal în drepturi tuturor nobililor. În 1514, pentru apărarea nobilimii contra arbitrariului suveranului și seniorilor, István Verböczi a prezentat dietei codul de legi *Tripartitum*, prin care se consfințeau vechile drepturi ale nobilimii și se consacra vechiul principiu de la 1351: *una eademque nobilitas*¹⁰¹.

Ferdinand nu a recunoscut *Tripartitum*-ul lui Verböczi. În 1527 au fost însărcinați 16 juriști de către dieta maghiară și câțiva de către Ferdinand pentru întocmirea unui proiect de constituție. Reprezentanții lui Ferdinand cereau să se înscrie în constituția maghiară următoarele: nimeni nu avea voie să reclame s-au să-l cheme în justiție pe rege; fiii regelui ajung la tron nu prin alegeri, ci prin simplul drept al primului născut; regele are dreptul să dețină soldați străini și conducători ai lor după cum crede el de cuviință; regele este supremul judecător. Proiectul a fost terminat abia în 1552, dar noua constituție nu s-a putut impune, atât în ce privește doleanțele Habsburgilor, cât și ale nobilimii. Cu timpul, s-a impus *Tripartitum*-ul lui Verböczi¹⁰², dar Habsburgii aveau demult controlul asupra regatului. De fapt, încă din 1547 Ferdinand a reușit să impună dietei articolul 5 în hotărârea (legea) acesteia pe acel an: "camerele și ordinele se supun nu numai Măriei sale ci și succesorilor domniei sale...". Interpretându-l ca acceptare a dreptului de succesiune, Ferdinand va reuși ca la adunarea națională din 1563, fiul său Maximilian, să fie încoronat ca rege al Ungariei, fără să fi fost ales de dietă¹⁰³.

Dieta Ungariei a funcționat mai departe, dar activitatea ei a fost bulversată de acțiunile otomanilor și de amestecul austriecilor în treburile țării. Ferdinand nu a urmărit să se poarte dictatorial cu organele ordinelor și adunărilor naționale; dieta i s-a supus în mare măsură deoarece problemele majore ale țării, îndeosebi apărarea contra otomanilor, nu puteau fi rezolvate fără ajutorul lui Ferdinand. Dieta avea atribuții importante în votarea impozitelor și elaborarea textelor de legi, dar în problemele militare, de politică externă și ale regalității puterile sale erau practic anulate¹⁰⁴.

Dieta Ungariei era structurată pe două camere (table). Din Camera superioară făceau parte baronii și prelații. Ei se întruneau la Poszony, la reședința *nádor*-ului,

¹⁰⁰ Gh. Bichicean, *Monarhia*, p. 122

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 132

¹⁰² I. A. Fessler, *Geschichte von Ungarn*, dritter Band, F.A. Brokhaus, Leipzig, 1874, p. 618-628 (în continuare: *Geschichte von Ungarn*), B. Hóman, G. Szekfű, *Magyar történet*, p. 89-92.

¹⁰³ B. Hóman, Szekfű Gyula, *Magyar történet*, p. 98

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 89-92

iar cu Ferdinand, în palatul regal. Președintele Camerei superioare era arhiepiscopul de Esztergom. Camera inferioară cuprindea nobilimea de rând și orașenii. Din 1532, nobilimea de rând nu a mai fost convocată cu titlu individual și în totalitate la adunările Camerei inferioare, ci numai prin deputați aleși. La Pozsony, reprezentanții Camerei inferioare se adunau în biserica franciscanilor, în rest se adunau în câmp, conform tradiției¹⁰⁵. Spre deosebire de trecut, acum ședințele comune (adunarea națională) sub președinția arhiepiscopului se convocaau numai în mod excepțional, pentru probleme vitale ale țării, deci foarte rar. Prezent la dietă, regele se adresa în limba latină, ceilalți în maghiară. De regulă, regele asculta de dietă, dar hotărârile cele mai importante aparțineau instanțelor centrale vieneze.

În ce privește problemele financiare, Ferdinand a creat, în 1528, Camera maghiară. La cererea ordinelor maghiare s-a instituit funcția de vistier, Ferdinand numindu-l pe episcopul ardelean Miklós Gerendi cap al Camerei maghiare. Camera maghiară era subordonată Camerei de curte din Viena. În 1531 Camera maghiară se va numi "*Camerae administratio*", o parte a veniturilor ei trecând sub administrația Camerei de curte din Viena¹⁰⁶.

Unul dintre meritele majore ale lui Ferdinand îl constituie implicarea sa energetică în lupta antiotomană. Ferdinand a acționat pentru transformarea Ungariei de sub stăpânirea sa într-un bastion al apărării contra otomanilor. Din acest punct de vedere, Ferdinand se înscrie între regii Ungariei care au contribuit la supraviețuirea națiunii maghiare, și tocmai datorită acestui lucru națiunea maghiară l-a urmat, i-a acceptat și i-a iertat multe.

În deceniul al IV-lea, Ferdinand începe construirea unei noi linii de fortificații capabilă să facă față ofensivei otomane. În anul 1537 începe construirea cetății Győr, apoi a cetății Ersekújvár, folosind tehnici noi și specialiști italieni. Cheltuielile imense, cum vom vedea, nu pot fi suportate de către veniturile regatului maghiar. Ele devin astfel, la sugestia stărilor maghiare, cetăți regale și, ca atare, suportând cheltuielile acestora, Ferdinand dispune în mod neîngrădit de instalarea și folosirea mercenarilor așezați în cetăți. Tot acest fenomen a determinat constituirea și menținerea unei armate permanente, armata permanentă reprezentând unul dintre instrumentele politicii centralizatoare a lui Ferdinand, dar și expresia absolutismului monarhic de mai târziu.

Marea problemă a măsurilor militare întreprinse de Ferdinand o constituia asigurarea veniturilor necesare construirii cetăților și întreținerii armatei permanente de militari. Cheltuielile erau imense. De exemplu, în 1556 cheltuielile cu cei aproximativ 16.000 de militari și cetățile nou constituite se ridicau la 925.000 de florini, față de 571.000 în 1549, pentru ca în 1577 cheltuielile anuale să se ridice la 1.026.000 de florini. Spre sfârșitul secolului, cheltuielile anuale vor atinge suma de 2.000.000 de florini¹⁰⁷. În vederea acoperirii acestor sume uriașe, populația regatului,

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 93-98; Gh. Bichicean, *Monarhia*, p. 133

¹⁰⁶ I. A. Fessler, *Geschichte von Ungarn*, p. 618-628; B. Hóman, G. Szekfű, *Magyar történet*, p.89-92

¹⁰⁷ B. Hóman, G. Szekfű, *Magyar történet*, p. 98

în continuă scădere pe la jumătatea secolului, a fost supusă unor impozite apăsătoare, incomparabil mai mari față de cele din Transilvania sau “Ungaria otomană”¹⁰⁸. Veniturile totale ale “Ungariei habsburgice”, teoretic de aproximativ 900.000 de florini în 1559, nu au depășit 400.000 de florini, dacă avem în vedere anul 1563, un an bun în acest sens¹⁰⁹, în condițiile în care apărarea țării costa, cum am văzut, cu mult mai mult, iar veniturile totale ale lui Ferdinand din toate țările conduse de el, se ridicau la 1.800.000 de florini.

Aceste venituri erau, în parte, mânuite de Camera din Pozsony, iar cele provenite din concesionarea minelor, din monetărie și o parte a vămilor erau în mâna Camerei centrale de la Viena. Împreună, veniturile publice, centralizate în Camera maghiară, și cele regale provenite din Ungaria și gestionate de Camera centrală austriacă, nu au depășit, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, 580-600.000 de florini. Din aceștia, pentru cheltuieli publice Camera maghiară folosea cel mult 32.000 de florini, pe când curțile domnești ale lui Ferdinand consumau aproximativ 250-300.000 de florini. Abia restul, 200-300.000 de florini, era dirijat pentru scopuri militare¹¹⁰.

Față de această situație și pentru că “Ungaria habsburgică”, considerată bastion al creștinătății, nu putea fi abandonată, s-a apelat la veniturile altor provincii. Astfel, dieta imperială germană a hotărât ca începând cu 1547, timp de 50 de ani, să acorde 100.000 de florini pentru construirea cetăților de apărare maghiare¹¹¹. La acestea se adaugă venituri ocazionale din partea papalității, veniturile Cămarii austriece din impozitele cehe (ele se ridicau în 1578 la aproximativ 596.000 de florini), iar mai târziu, spre sfârșitul secolului, se recurge masiv la împrumuturi.

Un loc aparte în organizarea și guvernarea “Ungariei habsburgice” ocupă teritoriile Croației și Dalmației încorporate cu secole în urmă regatului maghiar și cărora regalitatea maghiară le-a conferit un anumit statut politico-juridic, de semi-autonomie.

Regele Coloman a fost cel care, în urma bătăliei de pe muntele Grozd, a cucerit Croația în 1102, încoronându-se, în 1103, rege al Croației. Pentru conducerea noii provincii, regele maghiar a numit un ban dintre fruntașii nobilimii locale. Același rege a supus Dalmația în anul 1105¹¹². Mai târziu, regele Andrei al III-lea (1290-1301) i-a dăruit ducatul Slavoniei mamei sale, Tomasina Marosini, iar ca guvernator al ducatului l-a numit pe unchiul său Albert Marosini¹¹³.

În cadrul regatului maghiar, cele două provincii s-au bucurat de autonomie, regele maghiar, în calitate de “rege al Croației și Dalmației”, având atributul de a numi conducătorii acestora (bani). Matia Corvin, de exemplu, va numi, la începutul

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 89-92

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 93-98

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 134-135

¹¹¹ *Ibidem*, p. 138

¹¹² Fr. Ribary, *Istoria pragmatică a Ungariei*, Blaj, 1884, p. 62-63; N. Ciachir, *Istoria slavilor*, p. 8

¹¹³ Fr. Ribary, *op. cit.*, p. 105

domniei sale, un singur ban pentru întreaga Slavonie (*"Banus totius Slavoniae"*)¹¹⁴, dar mai târziu, din motive de a-și impune politica centralizatoare, va numi câte un ban pentru fiecare provincie. La încoronarea sa ca rege al Ungariei, Matia Corvin le-a confirmat vechile drepturi: dreptul de judecată proprie (doar cazurile de înaltă trădare și notabilii țării erau judecați în Ungaria) și de a-și alege protonotarul țării¹¹⁵.

Partea cucerită de către otomani a avut același statut ca teritoriile sârbești și cele macedonene. Până în a doua jumătate a secolului al XVI-lea obligațiile țăranilor față de stăpânul feudal (*sipâhî*-ii, creștini îndeosebi), dar și față de stat, erau mai mici ca înainte sau ca în alte state europene. La începutul secolului al XVI-lea, de exemplu, valoarea globală a obligațiilor unei gospodării țărănești varia între 70-150 de *akçe*-le, pe când în Muntenegru, provincie ce se bucura de o largă autonomie în Imperiul Otoman, reveneau doar 55 de *akçe*-le pentru fiecare casă¹¹⁶.

După prăbușirea regatului Ungariei în 1526, pe fondul disputei dintre Ferdinand și Zápolya pentru coroană, dieta Croației, întrunită la Czettin la 1 ianuarie 1527, l-a recunoscut pe Ferdinand ca rege¹¹⁷. Ferdinand promitea respectarea vechilor legi și un ajutor militar de 200 de pedestrași și 1000 de călăreți pentru apărarea țării contra otomanilor. Ban al Slavoniei a fost numit Kristóf Frangepán. În anii următori, Habsburgii au intervenit relativ puțin în organizarea internă a provinciei. Ei au numit de fiecare dată un ban din rândul marilor feudali locali. Vechile rânduieli și privilegiile feudale au fost reîntărite. Vechile formațiuni politico-administrative (Istra, Gorița, Cranska, Coruška, Staerska etc.) și-au păstrat o relativă autonomie. Orașele, cele imperiale, erau conduse pe la mijlocul secolului al XVI-lea de un senat, ce va fi monopolizat, ca și în Austria sau Ungaria, de un număr mic de patricieni¹¹⁸. Faptul că marile probleme ale provinciei țineau în continuare de dieta Ungariei (*"habsburgice"*, de acum) a creat mari nemulțumiri în rândul magnaților locali ce priveau cu dușmănie ideea apartenenței la Ungaria¹¹⁹.

Nevoile de apărare contra otomanilor au impus o intervenție energetică a autorităților habsburgice. Din anul 1538 a fost interzis dreptul de strămutare a țăranilor, iar prin reglementările urbariale, renta în muncă a fost stabilită la două zile pe săptămână iar cea în produse varia între o zecime și un sfert din diverse produse. Cu toate acestea, la 1578, din Croația și Slovenia se încasau doar 5.000 de florini, în condițiile în care cheltuielile de apărare se ridicau la 550.000 de florini. Acest lucru îi determină pe Habsburgi să organizeze la granița cu Imperiul Otoman Vojna Kraina, cu satut autonom¹²⁰, în centrul căreia se afla puternicul oraș Karlovac.

¹¹⁴ I. A. Fessler, *Geschichte von Ungarn*, p. 189

¹¹⁵ *Idem*

¹¹⁶ *Istoria Evului Mediu*, vol. III. *Feudalismul Târziu* (coord. Conf. dr. R. Manolescu), Universitatea din București, București, 1978, p. 368, 375 (în continuare: *Istoria Evului Mediu*)

¹¹⁷ Fr. Ribary, *op. cit.*, p. 198, *Istoria Evului Mediu*, p. 377

¹¹⁸ *Istoria Evului Mediu*, p. 380-381

¹¹⁹ I. A. Fessler, *Geschichte von Ungarn*, p. 629-630

¹²⁰ *Istoria Evului Mediu*, p. 377-378

În finalul acestui capitol putem concluziona că, din fostul regat al Ungariei, aveau statut internațional asemănător Transilvania și “Ungaria habsburgică”. Ambele state aveau suverani străini, sultanul și/sau regele habsburgic. Ambele state se aflau, din punct de vedere al politicii externe și problemelor militare, sub autoritatea suveranilor străini, în problemele interne bucurându-se de o largă autonomie. Atât Transilvania, cât și “Ungaria habsburgică”, alimentau, într-un fel sau altul, visteriile centrale. “Ungaria habsburgică” regat, Transilvania principat, erau două state bine individualizate pe plan european. Din punct de vedere al organizării interne, politică și administrativă, ambele state au promovat un model european, cu precizarea, însă, că, dacă “Ungaria habsburgică” a continuat vechea tradiție a regatului maghiar, Transilvania și-a dezvoltat propriile instituții și formele de organizare administrativă pornind de la fostele instituții ale regatului maghiar și ale voievodatului Transilvaniei, dar având în vedere și realitățile etnice și religioase din Transilvania și raporturile specifice cu Imperiul Otoman. Din acest punct de vedere, Principatul Transilvaniei se va depărta, odată cu trecerea anilor, de idea continuității “regalității maghiare”, dezvoltând ideea “transilvanismului”, ce cu greu va mai putea fi înglobat în proiectele viitoare ale “Ungariei Mari”. Spiritul refacerii Ungariei de odinioară se va păstra însă viu în “Ungaria Apuseană”, de acolo pornind acțiunile viitoare ale acestui proiect.

Cât privește “Ungaria Otomană”, aceasta cunoaște o realitate diferită de a celorlalte două. Înglobată în Imperiul Otoman, ea a avut un statut asemănător cu al celorlalte teritorii balcanice încorporate imperiului. Cu diferența însă, că în final, stăpânirea otomană s-a putut concretiza, în mare măsură, doar într-o „dominație politico-militară și administrativă”¹²¹, realitățile sociale, etnice și religioase de aici necunoscând schimbări profunde. Și mai este un aspect: dacă maghiarimea s-a împăcat (a acceptat), în final și temporal, ideea celor “două Ungarii”, existența unei “Ungarii otomane” nu au acceptat-o niciodată, solidaritatea etnică și religioasă fiind mai puternică decât anumite realități politice de conjunctură.

RÉGIONS ET PROVINCES DE L'ANCIEN ROYAUME HONGROIS. LEUR STATUT POLITIQUE-JURIDIQUE AU XVI-È SIÈCLE (RÉSUMÉ)

En été 1541 toutes les conditions étaient créées pour que le sultan puisse mettre en oeuvre son ancienne intention d'occuper la Hongrie. Le siège de la cité de Buda réalisé par les troupes impériales a offert au sultan, formellement du moins, non seulement un extraordinaire prétexte d'intervenir en Hongrie mais aussi la posture de protecteur d'une veuve et d'un nouveau-né. Si dans la période qui a succédé Mohacs

¹²¹ *Histoire de la Hongrie des origines à nos jours* (sub red. lui E. Pamlény), Roanne-Budapest, 1974, p.197

(1526) le sultan avait temporairement renoncé à l'annexion de la Hongrie pour des considérations objectives et des calculs politique (la résistance locale, un rayon limité d'action de l'armée ottomane, le manque des ressources démographiques nécessaires à la colonisation et à l'islamisation des nouveaux territoires mais surtout à cause des déficiences en matière de ravitaillement et de ressources financières requises pour soutenir l'administration et les troupes d'occupation), il n'a jamais renoncé à ses droits et à ses exigences quant à la Hongrie. C'était donc le droit de l'épée qui légitimait la conquête totale de la Hongrie de même que l'autorité du sultan vis à vis de la destinée de l'ancien royaume.

Conformément à la doctrine juridique et à la pratique politique-militaire ottomanes, l'Empire Ottoman avait épuisé, en 1541, tous les moyens et les méthodes nécessaires pour conserver et élargir les positions occupées dans la Hongrie: l'intervention directe et l'influence exercée sur la situation politique de la Hongrie, le maintien et l'extension de la présence militaire en Hongrie, l'imposition d'un candidat à la commande du pays ce qui a conduit à la vassalité du royaume, l'annulation formelle des prétentions de Ferdinand de Habsbourg vis à vis de la couronne hongroise, le soutien d'une puissante fraction nobiliaire pro-otomane, des menaces et des promesses adressées à des fractions nobiliaires importantes du royaume. Jusqu'à présent on ne connaît pas la raison qui a déterminé le sultan à renoncer, une semaine après l'occupation de Buda seulement, à une partie de son plan initial de conquête intégrale de la Hongrie. L'étonnement est d'autant plus grand que le sultan disposait des prémisses nécessaires pour occuper intégralement l'ancien royaume hongrois: il avait occupé Buda le 29 août 1541, il avait arrêté des dirigeants du groupement de Ioan Zápolya qui se trouvaient dans son camp, il avait vaincu les troupes impériales ferdinandistes, l'opposition interne hongroise avait été anéantie, le roi de la Pologne se tenait de côté et la Transylvanie avait été rendue obéissante par l'intervention de Petru Rareș et de Radu Paisie. Selon les informations offertes par les sources de l'époque, on peut affirmer que le 4 et 5 septembre 1541 a eu lieu, formellement, l'action d'instauration distincte de l'autorité ottomane sur la plus grande partie du royaume hongrois, la partie nordique et celle occidentale étant restées sous la domination des Habsbourgs.

Par conséquent, au XVI-è siècle, de l'ancien royaume hongrois médiéval on a constitué: le Beylerbeylik de Buda (1541), contenant la région centrale et méridionale de l'ancien royaume, ayant comme centre administratif Buda, en tant que partie composante de l'Empire Ottoman; le Principauté de la Transylvanie, incluant le Partium et l'ancien voievodat intracarpathique, avec Alba Iulia comme capitale, territoire dominé par les Ottomans; le Beylerbeylik de Timișoara (1552), incluant le Banat, avec Timișoara pour centre administratif, et qui faisait partie de l'Empire Ottoman et, enfin, le "Royaume habsbourg de la Hongrie, qui comprenait le territoire nordique et occidental de l'ancien Royaume, ayant Bratislava (Pozsony, Pressbourg) comme capitale, mais qui était dirigé par les Habsbourgs.

Cet état des choses a été statué, dans une première étape, par le Traité ottoman-habsbourgique de 1547. Seul le Principauté de la Transylvanie a subi des modifications de territoires, qui dans leur plus grande partie sont passées sous la domination des Habsbourgs. Le statut du Principauté Autonome de la Transylvanie dans ses rapports avec la Maison d'Autriche a été fixé par l'Accord de Satu-Mare (1565) et par le Traité de Speyer (1571). Parmi tous ceux-ci, ce sera le "Royaume habsbourgique" de la Hongrie qui continuera la tradition de l'Etat et la mentalité de l'ancien royaume hongrois.